

IMPORTURILE AMFORICE LA TOMIS ÎN PERIOADA ELENISTICĂ

LIVIA BUZOIANU

Situația importurilor amforice la Tomis, un timp neglijată sau abandonată¹ în favoarea unor descoperiri mai spectaculoase, a început să câștige treptat teren și să suplinească lipsa altor izvoare documentare².

Lucrarea noastră reia interpretarea unor date de ansamblu privind domeniul special al importurilor amforice la Tomis³. Demersul ni se pare cu atât mai util, cu cât cercetările la nivel mondial ne pun în fața unor noutăți și subtilități de interpretare cărora numai o cercetare atentă a materialelor din mai multe puncte de vedere și din diverse zone geografice ale lumii antice poate să le verifice sau nuanțeze valabilitatea⁴. În același timp, studiile care se întreprind pentru cele două mari vecine ale Tomisului de la nord⁵ și sud⁶ fac imperios necesară și o cunoaștere a situației de aici, iar aspectul sub care vom analiza Tomisul este acela al competitivității.

¹) Pentru importurile amforice la Tomis, vezi M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, SCIV, 19, 1968, 1, p. 41-61; L. Buzoianu, Pontica, 13, 1980, p. 119-139 (Rhodes); 14, 1981, p. 133-148 (Sinope); 15, 1982, p. 137-151 (Thasos); 24, 1991, p. 75-96; M. Irimia, Pontica, 13, 1980, p. 86; 16, 1983, p. 98-104.

²) Cu privire la izvoarele scrise referitoare la Tomis, vezi și A. Rădulescu, Pontica, 23, 1990, p. 23-28.

³) Observații generale privind, mai ales, începuturile importurilor de amfore ștampilate la Tomis, vezi la noi, Pontica, 17, 1984, p. 51-59; ECH, Suppl. 13, 1986, p. 407-415.

⁴) Asupra problemelor multiple legate de comerțul amforic în antichitate, vezi de pildă, J. - Y. Empereur, BCH, 106, 1982, 1, p. 219-233; idem, în *Conclusions aux Actes du colloque international organisé à Athènes, 10-12 septembre 1984*, din ECH, Suppl. 13, 1986, p. 661-664; Y. Garlan, *La commerce des amphores grecques*, în *Trade and Famine in classical antiquity*, Cambridge, 1983, p. 37-42. Informări cu scurte rezumate ale cercetărilor din acest domeniu aflăm în REG, t. C, nr. 475-476, janv. - iuin, 1987; t. CV, nr. 500-501, janv. - iuin, 1992.

⁵) Un corpus al ștampilelor thasice de la Histria este pregătit de Al. Avram: *Thasian Amphora Stamps from Histria*; vezi Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 32, 1988, 1-2, p. 27-35; N. Conovici, Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 33, 1989, 1-2, p. 111-123; idem, Dacia, NS, 34, 1990, p. 111-127 ș.a.

⁶) Numărul publicațiilor referitoare la importurile amforice de la Callatis este mai mare; vezi, de pildă, Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 32, 1988, 1-2, p. 27-35; N. Conovici, Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 33, 1989, 1-2, p. 111-123; idem, Dacia, NS, 34, 1990, p. 111-127 ș.a.

Situația generală a importurilor amforice la Tomis este cea prezentată în tabelul 1. Centrele asupra cărora se vor axa discuțiile noastre urmează ordinea din tabel și vor fi mai extinse la cele a căror pondere, prin numărul de exemplare aflate, este mai mare.

Centru de producție	SCIV, 19, 1968, 1	Pontica, 13-15	Inedite	Total
Thasos	15	73	8	96
Heraclea Pontică	5	—	10	15
Sinope	18	105	18	141
Rhodos	44	90	36	170
Cnidos	8	—	45	53
Cos	2	—	2	4
Chersoncul Tauric	—	—	5	5
Paros	—	—	2	2
Akanthos	3	—	1	4
Alte centre	—	—	15	15
Total	95	268	142	505

Ștampilele *thasiene* numără 96 de piese, respectiv aprox. 19% din totalul exemplarelor ștampilate, dintre care inedite sunt următoarele:

— inv. 38399, Tomis, 1971, b-dul Carpați; ștampilă cu legenda reconstituită 'πρίδος Θασίων 'Αλκε ίδης și simbol „cercel“ (?); tip Bon 170 (cu simbol interpretat „strigiliu“).

— inv. 11486, Constanța, 1959, str. (fostă) Elena Pavel; legenda Θασίων și emblema „caduceu“;

— inv. 4913, săpături edificiul roman cu mozaic, 1961; legenda Θασίων — 'Αμφοτέρης și simbol „pilos“;

— inv. 38400, Constanța, *passim*; legenda Θασίων Τιμ|αρχ|ίδα; în centru, litera Φ (tip Bon, 1622);

— inv. 11483, Constanța, *passim*; legenda Θασίων — Κλεοφών
simbol „crater“ (tip Bon, 988);

— inv. 11363, Constanța, *passim*; legenda Θασίω[ν] — [Ποδλ]υς;
simbol „kantharos“ (tip Bon, 1413);

— inv. 7017, Constanța, *passim*; legenda Θασίων — Ἀριστοφάνης;
simbol „alabastron“;

— inv. 11484, Tomis, 1959, str. (fostă) I.C. Frimu; legenda Θασίων
— Εὐαγόρας;; simbol „palmetă“ (tip Bon, 639).

Lectura inițială a ștampilelor publicate a suferit corecturi ulterioare,
parte rezolvate deja în BHC, Suppl. 13, 1986, p. 414. Reluări de lectură mai
necesită exemplarele:

— Pontica, 15, 1982, tabel, nr. 6, reconstituit acum Θασί(ων) Με(...)|
[Κλ]εοφάν[ης];⁷

— *Ibid.*, nr. 20, probabil Ἀρέτων (după Y. Garlan, RÉG, t. C, p.
95, nr. 128);

— *Ibid.*, nr. 64, reconstituit [Ἀμφο]τέρ[ης] (tot Y. Garlan, *loc. cit.*;
vezi și la noi un exemplar inedit, catalog nr. 27-28).

Dintre piesele care au făcut obiectul primului catalog, publicat în
SCIV, 19, 1968, 1, p. 50—61 și care au necesitat reinterpretări. notăm:

— cat. nr. 8 (inv. 11424): ἑπίδης Θασί[ω]ν Μέγων și emblema
„os“ (după Al. Avram, *Histria*, mss., cat. 141);

— cat. nr. 14 (inv. 11446): eponimul Κρατιστών(ξ) (tip Bon, 1019);

— cat. nr. 96, ștampilă în medalion oval, tip gemă, considerată acum
thasiană și simbolul reinterpretat „Eros lângă un altar“.

În funcție de conținutul și dispunerea legendei, 28 de piese aparțin
tipului „vechi“ de ștampilare, 61 tipului „recent“, iar 6 exemplare sunt cu
legenda neîntregită. Numărul de 28 de piese de tip „vechi“ este format din
exemplarele din Pontica, 15, 1982, cat. nr. 1—18; *ibid.*, nr. 58—59, eponimul
Τηλεφάνης însoțit de prepoziția ἐπί; nr. 72, reconstituit [Θασί/ων Πυθόλε-
|ως...|...ων] și emblema „Satir dansând; nr. 63, Θασί[ω]ν Πυθόλεως Πρω-
τίων; nr. 66, probabil tot Πυθόλεως în dispunerea Θασίων|[Πυθόλεως|...|
...] și simbol „vas“; nr. 65, din care nu se păstrează decât etnonimul, dar
care se pare că avea legenda dispusă în jurul emblemei. Lor li se adaugă
exemplarul din SCIV, 19, 1968, 1, p. 51, nr. 8, acum rectificat (vezi mai sus)
și 3 din piesele inedite.

Cele mai timpurii în seria ștampilelor de tip „vechi“ aparțin eponimi-
lor Βάτων, Δαμάσσης și Νύμφων, cuprinse în grupa F de ștampile tha-
siene din clasificarea Garlan, 1986 ⁸, respectiv 370—350 a. Chr. (4 exem-
plare). Creșterea cantitativă a numărului de piese este bruscă în perioada
următoare — G, cca. 350—340 a. Chr., respectiv 20 de exemplare, dintre
care 9 aparțin perioadei de activitate a eponimului Πυθόλεως. În aceeași

⁷) Întregul material a fost revăzut împreună cu Y. Garlan; alte completări notate în
RÉG, t. C, nr. 128 ne erau deja cunoscute. Din păcate nu putem reveni asupra piesei din
Pontica, 15, 1982, nr. cat. 18, notate de noi L 8 (piesa nu a mai putut fi găsită).

⁸) Y. Garlan, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 202—276, în special, p. 231—233.

grupă includem și exemplarul cu numele producătorului Κλεοφάνης. Ultimele în grupă sunt ștampilele eponimului Τηλεφάνης însoțit de prepoziția ἐπί, plasate de Y. Garlan în categoria ștampilelor „recente”, grupa A, la începutul seriei⁹ și chiar în faza de tranziție de la timbrajul vechi la cel de tip recent¹⁰.

Plasate în continuarea acestora, ștampilele de tip „recent” sunt prezente la Tomis în intervalul rămas până la sfârșitul secolului IV a. Chr. și care se va prelungi până spre mijlocul secolului următor. Păstrând clasificările propuse de Y. Garlan și M. Debidour în 1986¹¹, cu unele observații și intervenții de amănunt, datorate încă din același an lui Gh. Poenaru-Bordea¹² și ulterior lui Al. Avram¹³, remarcăm păstrarea unui nivel ridicat al importurilor în primele grupe de ștampile „recente” și la valori quasiegale ultimei grupe de ștampile de tip „vechi”¹⁴: grupa I, dată 345—335 a. Chr., după Debidour, 18 exemplare și grupa a II-a, 335—325 a. Chr., 19 exemplare. Comparativ cu acestea, grupele III și IV, care ar ocupa tot după Debidour, ultimul sfert al sec. IV a. Chr., cunosc valori sensibil reduse, respectiv 5 și 6 exemplare, pentru ca deabia după începutul sec. III a. Chr. să se remarce o oarecare creștere sau revigorare a prezenței produselor thasiene aici, dar la valori oricum inferioare primelor grupe — 12 exemplare.

Sub raportul frecvenței numelor, observăm că 61% din exemplarele primei grupe și 63% din cele ale grupei a II-a aparțin eponimilor Ἡράκλειτος și, respectiv, Ἀεώδιος.

Pentru ștampilele plasate în prima jumătate a sec. III a. Chr., apelăm la separările operate de Y. Garlan în funcție de prezența numelor în contextele de descoperiri de la Koukos, Vamvouri Ammoudia și Molos; remarcăm cu această ocazie o scădere valorică de la 11 exemplare din grupele D—E (Koukos, în prima parte, Vamvouri Ammoudia și Molos) la doar un singur exemplar în grupa F (Molos).

Prezența importurilor thasiene la Tomis nu atinge sau abia atinge mijlocul secolului III a. Chr., iar cel mai târziu exemplar pare să fi aparținut lui Σάτυρος III. În această perioadă nu mai putem vorbi de o detașare sensibilă a unui eponim printr-un număr apreciabil de exemplare, singurele nume prezente cu câte două piese fiecare fiind cele ale lui Δημάκκης (grupa D) și Σάτυρος I (grupa E).

Reluând observațiile noastre asupra prezenței generale a importurilor thasiene la Tomis și raportându-le la un coeficient mediu care este acum de 0,71, pentru a ușura urmărirea și interpretarea acestor date suntem obligați

⁹ *Ibid.*, p. 243 și tabloul B; vezi și precizarea de la p. 268.

¹⁰ M. Debidour, *Ibid.*, p. 321, și n. 79.

¹¹ M. Debidour, *loc. cit.*, p. 311—334.

¹² Gh. Poenaru-Bordea, *Ibid.*, p. 335—351.

¹³ Vezi mai sus, n. 5.

¹⁴ Observația ni se pare suficient de fermă, mai ales că numele eponimilor de pe ștampilele thasiene descoperite la Tomis prezintă o situația cu un grad mare de coincidență: Garlan, grupa A = Debidour, grupa I și Garlan, B = Debidour, II (excepție numele lui Ἀμφοτέρως).

¹⁵ Metoda de lucru, operabilă în general în numismatică, a început să fie folosită și în studiile referitoare la materialele amforice; vezi, de pildă, Gh. Poenaru-Bordea, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 340—344.

să operăm cu intervale mai largi de timp, în special pentru categoria ștampililor de tip „recent”. Aceste intervale noi, obținute din asocierea a câte două grupe Debidour, se apropie în linii mari de cronologia ideală propusă de Al. Avram. În cazul acesta, păstrăm și avantajul unor comparații de date, pe care le limităm doar la Histria și Callatis fie și numai datorită faptului că pentru aceste două centre beneficiem de puneri la punct recente a situației importurilor¹⁶.

Pentru Tomis, configurația tabelului de date este următoarea:

Perioada	Exemplare/ an	Coeficient	Diferența față de coef. mediu (0,71)	Creșterea % față de coef. anterior
370—350	4/20	0,2	-0,51	—
350—340	20/10	1,9	+1,19	95,00
340—325	37/15	2,46	+1,75	129,4
325—300	13/25	0,4	-0,3	16,2
prima jumătate sec. III	12/50	0,2	-0,51	50,00

Singurele perioade în care coeficienții înregistrează valori pozitive sunt cele stabilite pentru 350—340 și 340/345—325 a.Chr.; raportate la un interval mai lung — 15 ani și la coeficientul anterior destul de ridicat (1,9), perioada 340—325 a.Chr., deci a eponimilor imediat ulterioari trecerii la noua manieră de ștampilare, apare cea mai bine reprezentată la Tomis. Cu atât mai evidentă apare căderea bruscă a impoturilor în perioada următoare — de până la sfârșitul sec. IV a.Chr. —, când diferența față de coeficientul mediu atinge valoarea negativă de -0,3 iar ritmul de creștere comparativ cu cel al perioadei anterioare este doar de 16,2%.

Interpretarea noastră poate fi ușor denaturată pentru prima jumătate a sec. III a.Chr., când deși indicele este destul de scăzut — 0,2 —, perioada de timp la care ne-am raportat este de aproape jumătate de secol. Trebuie să ținem seama aici că din numărul de 12 exemplare, 6 aparțin unor eponimi prezenți deopotrivă la Koukos și Vamvouri Ammoudia și care au șansa datorită prezenței unor dintre ei și la Koroni de a fi plasați până în jur de 265 a.Chr.¹⁷. Cu alte cuvinte, dacă admitem o relativă creștere a importurilor în prima jumătate a sec. III a.Chr., aceasta trebuie plasată la începutul perioadei.

Situația este diferită la Callatis, unde atât publicațiile mai vechi, cât și altele de dată mai recentă evidențiază o perioadă de maximă dezvoltare a acestor importuri tocmai în prima jumătate a sec. III a.Chr., și mai

¹⁶) Vezi mai sus, n. 5 și 6.

¹⁷) V. Grace, AM, 89, 1974, p. 193—203; cei trei eponimi prezenți și la Koroni sunt Κλεόστρατος, Ἰδνάδης și Δημάλλης.

ales în intervalul 300(290)—270 a.Chr¹⁸. Chiar dacă admitem că aici cauza ar consta în ponderea mai mare a mărfurilor din Heraclea Pontică, nu putem exclude și alte cauze de natură locală sau manifestarea unor zone de influență care nu țin neapărat numai de orientarea comercială. Singura trăsătură comună pentru Tomis și Callatis în privința importurilor produselor de Thasos este plasarea începutului acestor importuri în perioada 370—350 a.Chr¹⁹, când la Histria²⁰, după câteva decenii deja de funcționare, se înregistrează o creștere considerabilă a lor (coeficientul este de 6,84)²¹. Este, de altfel, etapa de instaurare a dominației economice a insulei Thasos asupra piețelor pontice,²² fenomen ce va atinge faza sa de apogeu în a doua jumătate a sec. IV a Chr.²³.

Singura amendare a unei date care până acum a fost luată ca atare, desigur și datorită faptului că ea a fost lansată în urmă cu câteva decenii de o autoritate recunoscută în domeniu — este vorba de V. Grace²⁴ —, o face recent Y. Garlan²⁵. Bazându-se pe reluarea discuțiilor cu privire la datarea complexului Pnyx și pe o serie de observații personale asupra încadrării unor nume în limitele de timp propuse de M. Debidour și care, unele nu se potrivesc unor complexe ca Alexandria și Demetrias, cercetătorul francez propune o scădere cu câțiva ani — până spre 330 a.Chr. a apariției ștampilelor de tip recent și tot o scădere, până spre 285—280 a.Chr. a datei apariției grafiei cu *sigma* lunar. Aceasta ar antrena pentru noi o scădere cu cca. 10 ani a limitelor grupelor cronologice deja stabilite, deși în liniile lor generale perioadele de avânt sau de scădere a cotei importurilor rămân aceleași.

Între piesele ajunse la Tomis au putut fi recunoscute produsele unor ateliere, care, în ordinea frecvenței lor, sunt Molos (6 exemplare), Keramidi (3), Koukos (2), Kalonero (1) și Vamvouri Ammoudia (1). Cu două excepții — ³Ἰδνάδης (Vamvouri Ammoudia) și Εὐαγόρας (Molos), produsele celorlalte ateliere datează din a doua jumătate a sec. IV a.Chr.

Singurul exemplar anepigrafic aparține unei ștampile-gemă, tip întâlnit la Thasos în diverse epoci²⁶, dar și în alte centre de producție. Cali-

¹⁸) Gh. Poenaru-Bordea, *loc. cit.*, p. 343 și urm.; Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, *Dacia*, NS, 32, 1988, 1—2, p. 27—35 și în special p. 28.

¹⁹) L. Buzoianu, *BCH*, Suppl. 13, 1986, p. 408—410.

²⁰) Pentru Histria, vezi Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 28 și tabelele de la p. 32—34.

²¹) Coeficient cunoscut de noi din lucrarea în manuscris a lui Al. Avram.

²²) Vezi și observațiile lui Y. Garlan, *Vin et amphores de Thasos*, Athènes—Paris, 1988, p. 32—35.

²³) Etapa de apogeu este stabilită la Histria între cca. 340—325 a.Chr.; Al. Avram, *mss.*; Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, *Dacia*, NS, 32, 1988, p. 28; în nordul Mării Negre și la Odessos epoca de apogeu este cuprinsă între 325—305 a.Chr. sau 310—290 a.Chr. Al. Avram, *mss.*; același, *Importul amforelor ștampilate thasiene la Histria*, rezumatul tezei de doctorat, p. 7.

²⁴) V. Grace, *Hesperia*, Suppl., 10, 1956, p. 113—189, și în special, p. 122—123; eadem, *Hesperia*, 54, 1985, p. 4—5.

²⁵) Y. Garlan, *A propos de la chronologie des timbres amphoriques thasiens*, *Mnème D. Lazarié*, Thessaloniké, 1990, p. 479—483.

²⁶) Observații la Y. Garlan, *BCH*, Suppl. 113, 1986, p. 266 și n. 66—67; *BCH*, 109, 1985, p. 728.

tățile argilei și forma tortii pledează în favoarea unui exemplar thasian, ajuns, aici, în condițiile acceptării unei datări timpurii²⁷, prin intermediul Histriei²⁸.

Importurile de *Heraclea Pontică* dețin o pondere mică la Tomis²⁹ — doar 15 exemplare, situație justificată prin orientarea diferită a coloniilor milesiene, în special vest-pontice, față de centrele doriene³⁰. Din catalogul publicat în 1968, excludem exemplarul nr. 82; exemplarelor nr. 81 și 83 le restabilim legenda Μῦς|Βάκχος și, respectiv, Μένης. Majoritatea — 9 exemplare, sunt ștampile cu un singur nume din grupele tipologice I și IV³¹, 3 exemplare aparțin grupelor II și III, variantele târzii (ștampile cu două nume, ambele în formă întregă, însoțite în două cazuri de prepoziția ἐπί), iar două piese aparțin grupei a V-a (nume în formă prescurtată sau monogramă). Primei perioade cronologice, din primul și începutul celui de al doilea sfert al sec. IV a.Chr. îi aparține exemplarul cu numele Ἀρχελῆς³²; restul ștampilelor cu un singur nume aparțin grupei a IV-a, databile la sfârșitul secolului IV și în primul sfert al sec. III a.Chr.; unele nume apar frecvent în circulația vest-pontică a produselor heracleene — Ἀριστοκράτης³³ și Μένης; pentru ștampilele cu numele lui Ἡρακλέωντος exemplare identice aflăm la Odessos (Mircev, catalog nr. 289) și Albești (Pontica, 19, 1986, catalog nr. 34—35).

Ștampilele cu două nume aparțin perioadei B în cronologia lui Brashinskii, datată în al doilea, al treilea și începutul ultimului sfert al sec. IV a.Chr. Numele astynomului Ἀνδροβίκος și producătorului Φίλισκος sunt cunoscute la Tomis prin exemplare amforice fragmentare³⁴. Amforele din grupa a II-a, în care unul din nume aparține lui Μῦς sunt databile în necropola de la Elisavetovskoe în al treilea sfert al sec. IV a.Chr. (Brashinskii, 1980, M 101—103). Eponimul Ἀνδροβίκος apare în aceeași necropolă în tumulul 8 al complexului „Cinci frați” (Brashinskii, 1980, M 83), complex datat

²⁷) Dovadă exemplarul de la Histria semnalat mai sus, publicat de C. Domăneanțu, și datat la sfârșitul sec. V — începutul sec. IV a.Chr. Exemplare cu ștampilă tip gemă au mai fost descoperite însă la Koukos, Vamvouri — Ammoudia, Kalonero, Molos.

²⁸) Vezi la Histria în afara exemplarului semnalat mai sus din SCIV, 25, 1974, 3, p. 435—441, alte piese la V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957, nr. 783, 788, 799 și M. Coja, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 446, nr. 191.

²⁹) Pentru exemplarele întregi de la Tomis, vezi la noi, Pontica, 24, 1991, p. 83 și 86; *tot acolo*, observații privind caracterul secundar al acestor importuri pe piața tomitană.

³⁰) Articol de sinteză, M. Lazarov, Izv. Varna, 31, 1980, p. 5—19.

³¹) Apelăm aici și mai departe, la clasificările tipologice și cronologice stabilite de I. B. Brashinskii, în *Greceskii keramiceskii import na nijnem Donu v V—III vv. do n.e.*, L., 1980, p. 38—41 (notat de noi, *Brashinskii*, 1980); vezi și discuțiile referitoare la aceste clasificări, la A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, Pontica, 19, 1986, p. 36—39.

³²) Pentru Ἀρχελῆς în prima grupă, vezi Brashinskii, 1980, nr. 154—156 și M 52 (ștampilă în formă de frunză), și B. A. Vasilenko, NE, 11, 1974 p. 16. Ștampilă descoperită la Tomis se poate plasa spre sfârșitul primei perioade, fiind ușor ulterioară exemplarelor în formă de „frunză”.

³³) Pentru Ἀριστοκράτης, vezi observațiile noastre din BCH, Suppl. 13, 1986, p. 410; de asemenea, Pontica, 19, 1986, p. 41—42; *tot acolo*, notațiile despre Μένης.

³⁴) L. Buzoianu, Pontica, 24, 1991, p. 83 și p. 95 (tabel, nr. 30—31).

către mijlocul³⁵ sau în al treilea sfert al sec. IV a. Chr.³⁶. Numele producătorului Εὐκλείων cu care apare acest astynom la Tomis, se află la Elisavetovskoe împreună cu cel al magistratului Θεόδωρος (Brashinskii, 1980, M 89), căruia i se recunoaște o datare timpurie în al doilea sfert al sec. IV a. Chr.

Exemplarele cu nume prescurtate sau cu monograme sunt plasate în cea mai mare parte între ștampilele târzii de Heraclea Pontica, databile în primul sfert al sec. III a. Chr.³⁷. Monograma NI este cunoscută la Callatis, dar mai ales la Florești (Islam Geaferca)³⁸. Un exemplar amforic cu aceeași ștampilă, din tumulul 14 din complexul „Cinci frați” este datat la începutul și primul sfert al sec. III a. Chr. (Brashinskii, 1980, M123)³⁹. Monograma HPA, cunoscută la Albești în contexte arheologice databile spre sfârșitul primului sfert al sec. III a. Chr. și care continuă și în următorul pătrar⁴⁰ apare la Tomis pe un fragment de vas în care recunoaștem trăsăturile amforelor de tip Florești (Islam Geaferca)⁴¹, pentru care s-a propus și o datare spre mijlocul sec. III a. Chr.⁴².

Exemplarele ștampilate de Heraclea Pontică descoperite la Tomis fac dovada unui comerț redus cantitativ, desfășurat însă pe aproape toată perioada de circulație a produselor acestui centru, probabil de la începutul celui de al doilea sfert al sec. IV a. Chr. până după primul sfert al sec. III a. Chr. Acest comerț cunoaște o creștere relativă din al doilea sfert al sec. IV a. Chr., atingând o perioadă de vârf spre sfârșitul sec. IV și începutul secolului următor.

Un centru cu o prezență remarcabilă pe piața tomitană este *Sinope* (cca. 28%). Cele 141 exemplare sinopeene provin: 105 de la edificiul roman cu mozaic (Pontica, 14, 1981, p. 133-151); 18 — lotul mai vechi tomitan, din SCIV, 19, 1988, 1, p. 52—55; 18 exemplare inedite.

Corecturile aduse ștampilelor deja publicate, privesc, pe rând, completarea inscripției, interpretarea emblemei și încadrarea în grupele de astynomi. În ordinea anunțată, aceste rectificări privesc:

— SCIV, 19, 1968, 1, nr. 17 — nu este cunoscut un producător Ἀριστίων completat de autori (patronimicul omonim se referă la astynomul din grupele V — VI). În grupa a III-a apar doar producătorii Ἀρισταγόρας și Ἀριστόνικος;

³⁵) B. A. Vasilenko, SA, 3, 1971, p. 248—249.

³⁶) I. B. Brashinskii, SA, 3, 1961, p. 178—186; idem, 1980, p. 26 (datare, 330—320 a. Chr.).

³⁷) Vezi și posibilitatea lărgirii perioadei finale de circulație a produselor heracleene și după primul sfert al sec. III a. Chr., fără însă a atinge mijlocul secolului, la I. B. Brashinskii, NE, 14, 1984, p. 3—22.

³⁸) Exp. Bujor, SCIV, 12, 1961, 1, p. 85—92; idem, Dacia NS, 6, 1962, p. 475—488.

³⁹) Piesa întreagă, Brashinskii, 1980, pl. V, X/123 (tipul II B).

⁴⁰) Cu ștampilă sinopeană din grupa a IV-a (în SA, caroul 1) și înaintea altui exemplar sinopean din grupa a V-a (în SB, caroul 36, la —0, 50 m).

⁴¹) Vezi mai sus, n. 38. Amfore de același tip mai sunt semnalate la Pietroiu — Borcea (Dacia, NS, 22, 1978, p. 176, nr. 16), Brăilița, (*Catalogul selectiv*, p. 205, nr. 411 și Pontica, 15, p. 101), Tulucești, Galați (RM, 6, 1969, 2, p. 164 și fig. 2).

⁴²) I. B. Brashinskii, NE 5, 1965, p. 26—27. Exemplarele de la Albești și Tomis vin să întărească ultima datare a complexului Florești (Islam Geaferca).

— *Ibid.*, nr. 32, de completat legenda [ἀστυν]ομοῦν|τος Δε]λφινίου| [τοῦ Κα]λλίου; rămâne nereconstruit numele producătorului;

— Pontica, 14, 1981, nr. 5 — astynom Μνησις și producător Μάνης;

— *Ibid.*, nr. 8, astynom Μνησικλῆς și nu Μνησις;

— *Ibid.*, nr. 13 și 15, numele de producători Ἐστιαῖος și Φιλοκράτης;

— *Ibid.*, nr. 21, producător Κεφαλίων și nu Σιμαλίων;

— *Ibid.*, nr. 28, restituit Μνησις;

— *Ibid.*, completate numele de producători Μένων (cat. nr. 29 și 46), Κτησων (cat. nr. 45 și 65), Ἐπιχάρης (cat. nr. 56), Ἀπατούριος (cat. nr. 61), Πρωτος (cat. nr. 66—67), Δημήτριος (cat. nr. 78 și 80);

— *Ibid.*, nr. 84, probabilă reconstituirea numelui astynomului Πασιχάρης;

— SCIV, 19, 1968, 1, cat. nr. 19, corectat emblema „pasăre în zbor” cu interpretarea „cap de Silen”;

— *Ibid.*, nr. 29, emblema „acrostil”;

— *Ibid.*, nr. 32, emblema „spic”;

— Pontica, 14, 1981, nr. 70, emblema „cap cu coif”.

Reîncadrările unor nume de astynomi privesc în special grupele II—IV; de altfel, modificările aduse recent acestor grupe⁴³ ni se par mai solid argumentate, chiar dacă succesiunea în interiorul grupelor nu poate avea încă un caracter definitiv⁴⁴;

— astynomului Βόρυς i se recunoaște numai grupa a III-a;

— astynomul Εὐχάριστος II este identificat cu Εὐχάριστος ὁ Δημητρίου și este trecut în grupa a IV-a (Kac-Fedoseev, 1986, p. 95); pentru Tomis, vezi catalog 1968, nr. 15 și 1981, nr. 4;

— în aceeași grupă mai trec Αισχίνης (Tomis, 1981, nr. 2), Ἴστιαῖος (Tomis, 1968, nr. 16);

— Ἐκαταῖος II, identificat cu Ἐκαταῖος ὁ Λαμάχου este stabilit în grupa a IV-a (Conovici, 1989, p. 32; identificare Kac-Fedoseev, *loc. cit.*); pentru Ἐκαταῖος I din aceeași grupă, vezi Brashinskii, 1980, p. 184—185;

— Καλλισθένης, apreciat de noi în 1981, nr. 35 în grupa a IV-a trece în grupa a V-a (la Conovici, *loc. cit.*, identic cu Καλλισθένης ὁ Νόσσου).

Pentru grupele V și VI păstrăm distincție celor două grupe de astynomi, propusă inițial de Grakov⁴⁵; separările ulterioare, operate în interiorul grupelor⁴⁶ și care pornesc de la analiza mai multor factori ce conduc la o ordonare a numelor în mai multe subgrupe, le acceptăm în liniile lor generale și în măsura în care se verifică din situațiile cunoscute de noi. La

⁴³) N. Conovici, SCIVA, 40, 1989, p. 31—33; idem et alii, Dacia, NS, 43, 1989, 1—2, p. 112, n. 114; iidem, Dacia, NS, 34, 1990, p. 111—127; V.I. Kac, N.F. Fedoseev, Anticii mir i arheologija, Saratov, 1986, p. 85—105.

⁴⁴) Y. Garlan, *Remarques sur les timbres amphoriques de Sinope*, Paris, 1990, p. 497—499; reveniri, vezi chiar la N. Conovici, ultimele două lucrări citate la nota anterioară.

⁴⁵) B.N. Grakov, *Drevnegreceskie keramiceskie kleima s imenami astynomov*, M., 1928.

⁴⁶) Vezi și N. Conovici, *Cronologia relativă și absolută a amforelor ștampilate sinopeene cu nume de astynomi*, rezumatul tezei de doctorat, p. 43; de asemenea, N. Conovici, M. Irimia, Dacia, NS, 35, 1991, p. 143—144 și n. 1.

acest „tradiționalism” ne obligă și relativa instabilitate a sistemului propus⁴⁷ chiar dacă metoda de lucru pare eficientă. Singura modificare ce ni s-a părut obligatorie și pe care am justificat-o cu altă ocazie⁴⁸ privește plasarea activității lui Ζῆνις ὁ Ἀπολλοδώρου între astynomii grupei a V-a (sau V-a, după Conovici, 1990, p. 120). Pentru alte modificări — Μητρόδωρος ὁ Ἀρισταγόρου (pentru care vezi Conovici, mai întâi, SCIVA, 40, 1989, 1, p. 32 și ulterior Dacia, NS, 35, 1991, p. 144 și 171, *addenda*), Ἀπολλόδωρος ὁ Διονυσίου (Grakov, grupele V—VI; Conovici, grupa V-a) și Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου (Grakov, grupa a VI-a; Conovici, grupa V-a), în ce ne privește nu dispunem de date suficiente de clare care să le susțină în întregime⁴⁹.

Fără a intra în amănunte privind repetatele puneri la punct a cronologiei ștampilelor sinopeene⁵⁰, ne raportăm la două momente relativ stabile al doilea sfert al sec. IV a. Chr. (cca. 370—360 sau 365 a. Chr.) și 183 a. Chr. ca date de început și de sfârșit a practicării ștampilării acestui centru, și la câteva perioade mai largi, ce marchează, pe rând, etape în circulația produselor⁵¹:

— al treilea sfert al sec. IV a. Chr. — tranziția de la grupa I la grupa a II-a de ștampile;

— sfârșitul sec. IV — primele decenii ale sec. III a. Chr., pentru ștampilele sinopeene din grupele II și III;

— plasarea ștampilelor din grupa a IV-a spre al doilea sfert până spre mijlocul sec. III a. Chr.⁵² sau 284—262 a. Chr.;

— în sfârșit, restul intervalului până la 183 a. Chr., pentru ștampilele grupelor V și VI.

În aprecierile noastre luăm în mod convențional ca perioadă stabilă în funcție de care plasăm în interval de *ante* și *post* limitele grupei a IV-a. Situația la Tomis va prezenta astfel următoarea configurație:

— *ante* 284 a. Chr. (respectiv, 365—285 a. Chr.) — 19 exemplare (grupele I—III);

— 284—262 a. Chr. (grupa a IV-a) — 23 exemplare;

— *post* 262 a. Chr. (respectiv, 261—183 a. Chr., grupele V și VI) — 66 exemplare⁵³.

⁴⁷ Vezi, de pildă, N. Conovici, M. Irimia, *op. cit.*, în special p. 144, față de Al. Avram, N. Conovici, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 34, 1990, p. 124—125 (pentru ultimele două grupe).

⁴⁸ A. Rădulescu și colab., Pontica, 21—22, 1988—1989, p. 36.

⁴⁹ Mai puțin, poate, Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου; două situații la Albești îl plasează ulterior astynomului Κρατισταρχος din grupa a IV-a (SA, caroul, 1, —0,75 m, față de Κρατισταρχος, aflat la —1, 10 m); în sectorul A (SA), caroul 96, —0,50 m, o ștampilă a lui Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου s-a aflat împreună cu un exemplar Ποσειδεος ὁ Θεαπλωνος

⁵⁰ Vezi, în rezumat, diverse propuneri citate între alții de D.B. Şelov, *Keramiceskie kleima iz Tanaica*, III—I vv. do n.e., M., 1975, p. 134—140; M. Lazarov, *Izv. Varna*, 14 (24), 1978, în special p. 11—13; Fr. Alabe, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 378—380; N. Conovici, SCIVA, 40, 1989, 1, p. 29—30.

⁵¹ Vezi, în rezumat, pentru complexele arheologice, N. Conovici, *op. cit.*, p. 24—29.

⁵² I.B. Brashinskii datează grupa a IV-a în „prima jumătate a sec. III a. Chr. cu amendarea ulterioară, „începând pe la cca. 270 a. Chr.”.

⁵³ Nu au fost incluse în calcul 7 ștampile de producători și 27 de exemplare cu legenda nereconstituită.

Momentul prezenței stabile a produselor sinopeene la Tomis îl plasăm la nivelul grupei a II-a, mai ales în perioada de activitate a astynomului Μνησις. Prezența Sinopidei pe piața tomitană spre mijlocul sec. IV a. Chr. doar cu un singur exemplar nu poate avea decât caracter accidental sau de tatonare⁵⁴. Astynomului Μνησις în schimb, i se recunoaște o frecvență relativ ridicată⁵⁵, documentată la Histria și Callatis, precum și în teritoriul callatian, la Albești. Contrar opiniei privind coborârea datei de activitate a acestui astynom în grupa a III-a⁵⁶, ni se pare mai veridică o plasare a activității lui la o dată destul de ridicată în cadrul grupei a II-a, susținută de prezența pe ștampile a unor producători din grupa I (Ἀρχεπτόλεμος⁵⁷) sau comuni și unor astynomi din prima grupă (Μάνης cu astynomul Ἰστιαῖος⁵²).

În grupa a III-a, situația importurilor sinopeene la Tomis se consolidează — 8 exemplare, între care cel mai timpuriu pare să fi aparținut astynomului Ποσειδώνιος cu producătorul Νίκων. Restul ștampilelor formează un grup omogen, databil după contextul arheologic⁵⁹ spre sfârșitul secolului IV și începutul secolului III a. Chr.⁶⁰

Grupa a IV-a înregistrează o creștere cu aproximativ 121% față de toată perioada anterioară și un coeficient mediu de 1,04. Raportaiți listei cronologice a astynomilor din grupa a IV-a, propusă de N. Conovici⁶¹, astynomii atestați pe ștampilele din Tomis acoperă mai ales pozițiile 12—23, respectiv intervalul Ἀντίμαχος — Σιλίας, sau 273(271)—262(260) a. Chr. Situația importurilor la nivelul acestei grupe nu este în măsură să ne surprindă, creșterea oarecum explozivă fiind generală în zona pontică⁶² și mai ales la Callatis, unde atinge valoarea cea mai ridicată.⁶³

Perioada *post* 262 devine pentru Tomis perioada de apogeu, rata de creștere față de grupa anterioară atingând 287%. Majoritatea ștampilelor acestei perioade aparțin astynomilor din grupa a V-a la Grakov, iar în vari-

⁵⁴ Nu excludem posibilitatea ca această prezență să se datoreze și unui intermediar.

⁵⁵ Dacia, NS, 34, 1990, p. 113.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ Vezi și considerațiile noastre din Pontica, 21—22, 1988—1989, p. 31 și n. 63.

⁵⁸ Pentru producătorul Μανής, fiul și succesorul lui Ἐπικράτης în timpul astynomului Ἰστιαῖος, vezi Y. Garlan, *Remarques sur les timbres* ..., p. 493—497. La Grakov, Μανής este plasat la sfârșitul perioadei I B. Independent de raționamentele noastre, Y. Garlan ajunge la aceeași opinie privind plasarea lui Μανής printre primii șase eponimi din grupa a II-a a lui Grakov (Garlan, *op. cit.*, p. 497).

⁵⁹ A. Balkanska, *Archeologija*, 27, 4, 1985, p. 24—31 (Sborjanovo); A.B. Kolesnikov, *VDI*, 1985, 2, p. 67—93 (Eupatoria); Kolesnikov, *loc. cit.*, apreciază activitatea astynomilor la începutul grupei; de altfel, ștampilele thasiene din același context se datează în ultimul sfert al sec. IV a. Chr. Două dintre nume — Βόρος și Πυθokλής —, au fost aflate și la Albești, vezi Pontica, 21—22, p. 31 și catalog 149 (4), 170 (5).

⁶⁰ Caracterul omogen este observat și de N. Conovici, care însă plasează cele 4 nume — Βόρος, Μικρίας, Πυθokλής și Μνησιokλής —, la sfârșitul grupei a III-a.

⁶¹ N. Conovici, *SCIVA*, 40, 1989, 1, p. 29—44 și p. 40, anexa 1; vezi totuși și N.F. Fedoseev, *Anticnii mir i arheologija*, 1990, p. 154—160, o listă cronologică diferită pentru astynomi grupei a IV-a.

⁶² M. Lazarov, *op. cit.*, p. 11—25 și mai ales p. 19, fig. 1; Al. Avram, N. Conovici, Gh. Poenaru-Bordea, *Dacia*, NS, 34, 1990, p. 113—114.

⁶³ *Ibid.*; vezi aceeași, *Dacia*, NS, 33, 1989, 1—2, p. 11—123; autorii marchează în interiorul grupei perioada de vârf între 273—266 sau cca. 273 a. Chr.

anta de clasificare propusă de N. Conovici în Dacia, NS, 34, 1990, p. 111—127 (în special p. 124—125), subdiviziunii V-a⁶⁴. Acceptând caracterul convențional al acestor clasificări, una devenită caducă, dar încă funcțională, cealaltă prea nouă și de aceea instabilă, ne rămâne să aflăm elemente de sprijin în contextele arheologice. Ne vom raporta în special la cele acum cunoscute, de la Albești⁶⁵ și Satu-Nou⁶⁶ și la altele notate ca argumente sau numai ca informații.

Cu mici excepții, numele de astynomi de la Tomis se regăsesc în cele două complexe menționate. Stampilele rhodiene ne ajută în plasarea unor astynomi sinopeeni în al treilea sfert al sec. III a. Chr.: Ἰκέσιος ὁ Βακχίου (la Albești cu producătorul rhodian Ξερότιμος), Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος (*ibid.*, cu eponimul Καλλικρατίας); astynomul Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος apare cu producătorul rhodian Μένων, a cărui activitate se desfășoară după 240 a. Chr. În același timp, Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος și Ἰκέσιος ὁ Βακχίου trebuie să fi funcționat la intervale apropiate de timp⁶⁷ (la Albești ștampilele lor apar împreună). Alăturăm acestei serii și pe Ποσειδεῖος ὁ Θεαρίωνος (aflat la Albești și la Satu-Nou, N VII)⁶⁸ și Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος (prezent la Nuntași, informație C. Domăneanțu, *apud* Dacia, NS, 35, 1991, p. 150)⁶⁹. De notat că aflăm la Albești ștampile rhodiene din al treilea sfert al sec. III a. Chr., împreună cu exemplare pe care figurează nume de astynomi din grupa a VI-a: astynomul Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμου cu producătorii rhodieni Ἀρτεμίδωρος și Σωτήριχος, de exemplu. Informația cea mai bogată o aflăm pentru astynomul Ἀπολωνίδης ὁ Ποσειδωνίου, aflat cu eponimul Πανσανίας I și producătorii Ξερότιμος și Μέντωρ. Același astynom mai apare și cu alți astynomi din grupa a V-a (la Albești) și cu exemplare rhodiene și cniadiene din perioada 240—190 a. Chr. (Apollonia, Lybia, la Fr. Alabe, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 384—385). În situații asemănătoare se mai află Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου (cu astynomi din grupa a V-a), Ἡρακλείδης ὁ Ἐκαταίου (cu astynomul Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμου, ambii însă ulteriori rhodianului Ἀριστοκλῆς I). Astynomul Μητρόδωρος ὁ Ἀρισταγόρου este plasat recent⁷⁰ între primii astynomi din grupa a V-a. La Albești o ștampilă a aceluiași astynom apare în inventarul unei locuințe de sec. III a. Chr., în care, cu o singură excepție⁷¹, piesele sinopeene aparțin unor astynomi din grupa a VI-a.

⁶⁴) Ne raportăm la această variantă, mai ușor de urmărit și verificat. N. Conovici intervine asupra ei în Dacia, NS, 35, 1991, p. 139—175, schimbând conținutul subgrupelor și introducând subdiviziuni noi.

⁶⁵) A. Rădulescu și colab., Pontica, 21—22, p. 23—86.

⁶⁶) M. Irimia, N. Conovici, Thraco-Dacica, 10, 1989, p. 115—154; *idem*, Dacia, NS, 35, 1991, p. 139—175.

⁶⁷) Fapt recunoscut și de N. Conovici, vezi Dacia, NS, 34, 1990, p. 124, nr. 113—114; *idem*, Dacia, NS, 35, 1991, p. 171, consideră asigurată succesiunea Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος — Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος — Ἰκέσιος ὁ Βακχίου

⁶⁸) După Dacia, NS, 33, 1989, 1—2, p. 116, n. 33.

⁶⁹) La Satu-Nou, ștampilele lui Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος și Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος apar pe N VI (Dacia, NS, 33, 1989, 1—2, p. 116).

⁷⁰) N. Conovici, Dacia, NS, 35, 1991, p. 171.

⁷¹) Este vorba de astynomul Ἰφίσιος ὁ Ἐστιάτου, plasat de Grakov în grupele V—VI. În legătură cu acest astynom, vezi și observațiile noastre din Pontica, 21—22, p. 32.

Coincidența numelor între cele două complexe amintite confirmă omogenitatea loturilor de ștampile. Numele se eșalonează pe un interval de timp ce nu pare să fi depășit limitele sec. III a. Chr.⁷² și care pentru Tomis se anunță deosebit de activ în prima parte (261—229 a. Chr.) sau pînă spre sfârșitul grupei a V-a: 54 de exemplare, față de perioada care a urmat pînă la încetarea definitivă a importurilor sinopeene. Conform variantei Conovici, 1990, cel mai târziu astynom atestat la Tomis pare să fie Δέλφικος ὁ Καλλιίου⁷³, care, absent deopotrivă la Albești și Satu-Nou, are toate șansele să se plaseze într-o perioadă târzie a sec. III a. Chr. (grupa V-c, Conovici, 1990, cca. 216—200 a. Chr.).

Situația constatată la Tomis la nivelul ultimelor grupe⁷⁴ este diferită de cea înregistrată la Callatis, unde descreșterea care a urmat perioadei de apogeu din grupa a IV-a este evidentă⁷⁵.

La Histria, valorile pentru intervalul *post* 262 față de 284—262 (grupa a IV-a) sunt oarecum constante: 244 exemplare : 250 exemplare (după N. Conovici, 1990, anexe). Situația de la Tomis apare, deci, diferită comparativ și cu vecina ei nordică.

În schimb, data finală a importurilor sinopeene nu pare să depășească pentru niciuna din ele sfârșitul sec. III a. Chr., situație comună, se pare, pentru tot litoralul vest-pontic⁷⁶

Dintre ștampilele de producător, Νικίας (2 exemplare) și Δημήτριος, pot aparține grupei a IV-a, iar Μένων, perioadei ulterioare, pînă la sfârșitul sec. III a. Chr.

În categoria ștampilelor cu legenda nereconstituită, ne pronunțăm numai pentru exemplarul cu numele astynomului Αίσχίνης și producător Καλλισθένης, unde, probabil, avem de-a face cu o frapare dublă (cat. nr. 227) și exemplarul cat. 228, care poate aparține astynomului Φίλων II, trecut în grupa a III-a cronologică.⁷⁸

Ștampilele din *Chersonesul Tauric*, puține la număr, doar 5 exemplare, fac dovada la Tomis a unor importuri comerciale din acest centru dorian, pînă de curând nesemnalate⁷⁹. Ambalajele amforice din *Chersonesul Tauric* încep a fi produse și exportate din a doua jumătate a sec. IV a. Chr.⁸⁰

⁷²) Pontica, 21—22, 1988—1989, p. 36 și 41; Dacia NS, 34, 1990, în special p. 115.

⁷³) Ameliorez concluziile din Dacia, NS, 34, 1990, p. 115, conform cărora grupa „V-b la Tomis nu dă practic nimic” (în raport cu grupele V-a), iar grupa V-c era „total absentă”.

⁷⁴) Pentru situația primelor grupe, vezi L. Buzoianu, Pontica, 14, 1981, p. 136, și n. 28, 29, 30.

⁷⁵) N. Conovici, Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 33, 1—2, 1989, p. 111—116; iidem, Dacia NS, 34, 1990, p. 111—126.

⁷⁶) Vezi și observațiile noastre din Pontica, 21—22, p. 41.

⁷⁷) Pentru exemplare amforice sinopeene cu două ștampile — de astynom (Ἐκαταῦς) și producător (Κτήσων), vezi I. B. Brashinskii, 1980, nr. 603, 709.

⁷⁸) Al. Avram et alii, Dacia NS, 34, 1990, p. 112.

⁷⁹) În SCIV, 19, 1968, 1, acest centru nu este prezent; notăm, totuși, la Tomis un exemplar amforic la M. Trimia, Pontica, 16, 1983, p. 103 (inv. 21338) și probabil și exemplarul inv. 21330, neștampilat.

⁸⁰) S. Iu. Monachov, VDI, 1984, 1, p. 109—128; idem, *Amfora Charsonesa Tauriceshovo IV—II vv. do n.e.*, Saratov, 1989.

și sunt orientate spre propriul teritoriu al cetății și regiunile învecinate iar spre vest, la Olbia, Nikonion, și Tyras⁸¹. Pe litoralul vest-pontic și în apropierea lui, deși prezente⁸², amforele de Chersones susțin mai degrabă ideea unor legături ocazionale sau sporadice, decât permanente și durabile⁸³.

Perioada de ștampilare a amforelor de Chersones s-ar desfășura din ultima parte a sec. IV a. Chr.⁸⁴ până spre mijlocul sec. II a. Chr.⁸⁵. Diferențele dintre diferitele cronologii propuse⁸⁶ apar în interiorul acestui interval și ating valori de până la jumătate de secol. Dintre exemplarele aflate la Tomis, doar trei merită a fi discutate: ștampilele magistraților Ἀθανάσιος și Δαμοτέλης sunt încadrate de Kac în grupa I, subgrupa I-v, plasată spre sfârșitul sec. IV — primul sfert al sec. III a. Chr.; Mihlin, în schimb, plasează primul nume în grupe a III-a, datată între mijlocul și ultima decadă a sec. III a. Chr.⁸⁷, iar al doilea magistrat, în grupa a II-a, sau granița secolelor IV—III și mijlocul sec. III a. Chr. Al treilea exemplar, conține numele astynomului însoțit de patronimic — Ἀγάθων ὁ Γνάθωνος —, și este plasat la Kac în grupa a II-a, subgrupa A (sau cca. 275—220/215 a. Chr.) și în grupa a II-a la Mihlin. Ultimul cercetător, sprijinit de datarea complexelor arheologice, restrânge datarea pentru acest magistrat la granița secolelor IV—III a. Chr.⁸⁸

Pentru celelalte două ștampile de la Tomis, aflate într-un stadiu avansat de degradare, orice propunere de reconstituire a inscripției rămâne riscantă. Cu excepția piesei lui Ἀγάθων ὁ Γνάθωνος, nici un complex arheologic cunoscut de noi nu aduce elemente de sprijinire a unei datări. Reținem totuși că prezența Chersonesului Tauric pe piața tomitană este oricum asigurată pentru sec. III a. Chr., iar etapa de început, respectiv sfârșitul sec. IV — începutul sec. III a. Chr. — se suprapune la Tomis unei perioade destul de bine marcate din punct de vedere economic.

⁸¹ I. B. Brashinskii, *Metodî issledovanija anticonoi trgovli (na primera Severnogo Pri-cernomor'ja)*, L., p. 174—186. A. B. Kolesnikov, VDI, 1985, 2, p. 67—93. Vezi și REG, t. CV, janv.—juin, 1992, p. 187 și nr. 131—132, 140—143, 147, 151, 153, 154.

⁸² V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, B., 1957, p. 204—214. (excludem din catalog nr. 497, 498); M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 13, 1969, p. 241—244, catalog nr. 873—915; L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 16, 1983, p. 182, nr. 89—91; în teritoriul: Pontica, 23, 1990, p. 39, nr. 370 (1)—372(3) (Albești); Dacia, NS, 34, 1991, p. 168 (Satu-Nou), un exemplar; Peuce, 8, 1980, p. 104, nr. 60, (Sarichioi); Pontica, 13, 1980, p. 95 (Corbu de Sus).

⁸³ V. Eftimie-Andronescu, Dacia, NS, 3, 1959, p. 201. Recent, Al. Avram, în MBAN, 7, 1988, p. 87—91, recunoaște în beneficiarul unui decret dat de orașul Callatis pentru un locuitor din Chersones, pe astynomul Πασιάδας ὁ Ἡροδότου, de pe ștampilele din perioada a III-a (cca. 215—160 a. Chr.).

⁸⁴ Este data admisă, pe rând de R. B. Ahmerov, VDI, 1949, 4 (anii 320 a. Chr.); V. V. Borisova, NE, 11, 1974, 3 (sfârșitul sec. IV a. Chr.); B. Iu. Mihlin, VDI, 2, 1979 (ultima treime a sec. IV a. Chr.) și V. I. Kac, VDI, 1, 1985 (sfârșitul sec. IV sau cel mai devreme anii 320—315 a. Chr.).

⁸⁵ După Mihlin și Kac, *loc. cit.*, față de Ahmerov și Borisova, care au în vedere sfârșitul sec. II sau chiar începutul sec. I a. Chr. Pentru sfârșitul producției amforice la Chersones spre mijlocul sec. II a. Chr. se pronunță și S. Iu. Monachov, *Materialul de ambalaj ceramic în Chersonesul elenistic*, L., 1983 (în REG, t. C, nr. 54).

⁸⁶ Vezi sintetizată discuția în Pontica, 23, 1990, p. 29—30.

⁸⁷ Pentru Ἀθανάσιος εἰς ἐμπόριον, vezi și la noi, Pontica, 16, 1983, p. 182, cat. 89.

⁸⁸ B. Iu. Mihlin, VDI, 2, 1979, p. 152 (Sovremennik).

Ștampilele *rhodiene*, numărând 170 de exemplare, le plasăm din punct de vedere cantitativ în apropierea celor de Thasos, mai ales dacă apreciem, numărul exemplarelor amforice întregi cărora trebuie să le fi aparținut, redus la jumătate. De altfel, și diferența dintre numărul ștampilelor cu nume de eponimi și numărul ștampilelor cu nume de producători este de numai 13 nume în favoarea primei categorii, cifră ce se poate reduce dacă avem în vedere un număr de 14 exemplare cu legenda nereconstituită. Din situația din tabelul 1,44 exemplare provin din vechile descoperiri publicate în SCIV, 19, 1968, 1, nr. 37—77⁸⁹, 90 de piese sunt descoperiri de la edificiul roman cu mozaic, prezentate de noi în Pontica, 13, 1980, p. 119—139, și un număr de 36 de piese sunt inedite⁹⁰.

Corecturile ocazionate de reluarea loturilor deja publicate au în vedere deopotrivă lectura și datarea unora dintre piese⁹¹:

— SCIV, 19, 1968, 1, nr. 45 de citit Ἀγεστράτου și nu Ἀρχεστράτου;

— *Ibid.*, nr. 48: Δαμοκράτεως, fără prepoziția ἐπί;

— *Ibid.*, nr. 59, completat: ἐπὶ Π[ρατοφάνευς[...]]ου, după Pridik, 1917, p. 17, nr. 336;

— *Ibid.*, nr. 60, r. 1, completat: [Δίσ]κ[ο]υ;

— *Ibid.*, nr. 68, de citit: Ὀνασιόικου și nu Θρασιθίκου;

— *Ibid.*, nr. 70, de citit: Καλλίους și nu Καλλίστης;

— Pontica, 13, 1980, p. 134, nr. 42, renunțăm la citirea Τιμασαγόρα și plasăm ștampila în categoria celor cu legenda nereconstituită;

— *Ibid.*, nr. 7, ștampila aflată într-o stare avansată de deteriorare, pentru care nu mai putem susține acum citirea Ἀναξι[πίδα];

— *Ibid.*, p. 135, nr. 9, r. 2, completat ἀ[γρι]α[νίου];

— *Ibid.*, p. 136, nr. 24, simbolul interpretat „cornul abundenței“;

— *Ibid.*, p. 138, nr. 35, nu mai putem susține întregirea Μη[ν]ο[δ]-ω[ρο]υ, ci mai degrabă un nume al cărui început ar fi Κλη[...].

Noile lecturi și reluarea observațiilor legate de aspectul torțiilor, iar în unele situații preluarea critică a unor considerații de datere aproape definitive, ne ocazionează corecturi proprii:

— SCIV, 19, 1968, 1, nr. 44, eponimul Ἀρχέμβροτος îl, plasăm, după aspectul torții (secțiune ovală și curbură lină) în sec. III a. Chr., deși V. Grace și M. Savvatianou-Pétrapoulakou, în *Delos*, 27, E 40, nu par să ia în considerație decât eponimul din grupele V și VI, excluzând orice posibilitate de prezență a unui Ἀρχέμβροτος mai devreme de mijlocul sec. II a. Chr.

— *Ibid.*, nr. 45, eponimul reconstituit de noi Ἀγέστρατος (II), îl plasăm în intervalul 182—176 a. Chr. (după V. Grace, *Middle Stoa*, p. 8—9);

⁸⁹) Numărul exemplarelor din SCIV, 19, 1968, 1, este de 44 și nu de 45, cum apare la p. 45, întrucât din croațe s-au dat două numere de catalog, respectiv 57 și 59, pentru un singur exemplar (dacă nu cumva este vorba de o eroare tipografică).

⁹⁰) Unele din aceste exemplare au fost, totuși, anunțate de noi, în BCH, Suppl. 13, 1986, p. 412—413 și 415.

⁹¹) Prezentăm aceste corecturi urmând ordinea apariției pieselor în cataloagele deja citate.

— *Ibid.*, nr. 48, producătorul Δαμοκράτης (I), datat cca. 188 a. Chr. (vezi mai sus);

— *Ibid.*, nr. 66, este vorba de producătorul Δαμοκράτης II, datat la începutul sec. I a.Chr. (deci și trimiterea la Canarache, nr. 515—517, trebuie revizuită);

— Pentru datările lui Καλλιό și Ὀνασίτουκος, *ibid.*, nr. 70 și 68, vezi mai departe tabelele noastre;

— *Ibid.*, nr. 73, este vorba de producătorul Παυσανίας I, datat către mijlocul sec. III a.Chr.;

— Pontica, 13, 1980, p. 130 nr. 4, este vorba tot de eponimul Αἰνησίδαμος II (vezi, mai departe, același catalog);

— *Ibid.*, p. 133, nr. 41, după aspectul torții, ștampila eponimului Τιμασαγόρας este anterioară complexului Pergam;

— *Ibid.*, p. 134, nr. 4, producătorul Ἀγήςιππος este contemporan depozitului de pe agoraua olbiană (vezi, E.I. Levi, *Olbia. Temenos i agora*, 1964, nr. 171);

— *Ibid.*, p. 136, nr. 19, este vorba de eponimul Δαμοκράτης I, prezent pe ștampilele circulare cu buton;

— *Ibid.*, p. 138, nr. 35, după aspectul torții, ștampila se datează la sfârșitul sec. III — începutul sec. II a.Chr.;

— *Ibid.*, p. 139, nr. 46, după aspect, producătorul Τιμαρχίδας cu simbol „floare de rodie“ și „ciorchine“ se datează în perioada post-pergamă sau, mai degrabă, în prima jumătate a sec. II a.Chr.

Între exemplarele noi introduse în catalog, un grup aparte îl formează ștampilele circulare cu buton (vezi, totuși, mai sus, n. 90), cu numele eponimilor Τιμοκλῆς, Τιμαρχος, Τιμόστρατος și producătorului Ἰεροτέλης. Alte exemplare îmbogățesc seria onomastică, fie prin nume noi atestate acum la Tomis, fie prin creșterea numerică pentru nume deja cunoscute.

În primul caz avem în vedere eponimul Α[ἰνησίδ]αμ[ος] I, cunoscut pe ștampile circulare cu buton; forma torții ne împiedică să reconstituim un Ἀρχίδαμος (pentru care vezi, mai departe, catalogul nostru și Grace, 1974, p. 199, datat 192 a.Chr). Tot noi la Tomis sunt și numele eponimilor Κλεώνυμος II (reconstituit după Pridik, 1917, p. 12, nr. 232), Πεισίστρατος, Λαφείδης, Τεσσαγόρας și Ἀντίμαχος. Între producători, notăm numele lui Ἀριστοκλῆς I, prezent totuși la Argos⁹²; Ἀριστοκράτης, Ζήνων II și Φίλιππος.

Din categoria numelor deja cunoscute a căror prezentă este acum înțărîtă, notăm eponimii Καλλικράτης, Νικασαγόρας, Σύμμαχος, Πυθόδωρος și producătorii Ἐπίγονος, Ἀπολλώνιος, Δαμοκράτης I. Semnalăm aici și două ștampile complementare — litera K dispusă într-un cadru pătrat, însoțind de fiecare dată o ștampilă principală circulară⁹³.

⁹²) Vezi M.T. Lenger, BCH, 81, 1957, p. 164, N 88 și comentariul din D.B. Selov, *Keramiceskaia kleina iz Tanaisa III—I vv. do n.o.*, M., 1975, N 288.

⁹³) Pentru prezența acestei ștampile complementare, vezi de exemplu, E.I. Levi, în *Olvia. Temenos i agora*, M.—L., 1964, p. 278 și catalog 219, 265, 354 și 364.

Situația devine cu mult mai interesantă dacă avem în vedere repartiția cronologică a întregului lot de ștampile rhodiene de la Tomis.

Deși observațiile noastre ocazionate de publicarea ștampilelor de la edificiul roman cu mozaic au rămas, în linii mari, valabile⁹⁴, corecturile pe care le aducem acum le raportăm revizuirii datării secolului III în ansamblu și precizărilor avansate în interiorul primelor trei perioade cronologice⁹⁵. Date de raportare sigură aflăm în marcarea lunilor pe ștampilele rhodiene — cca. 240 a.Chr. — considerată și ca dată de început a perioadei a II-a în ștampilarea acestui centru; în reconsiderarea datării complexului Pergam — 210-175 a.Chr. —, în funcție și de data de început a construcției Middle Stoa (183 a.Chr.). Schema cronologică orientativă la care recurgem este cea sintetizată de Empereur-Hesnard, în *Céramiques hellénistiques et romaines.II. Les amphores hellénistiques*, p. 18—20, elaborată pe baza unor observații îndelung asimilate și verificate de V.Grace.

În ansamblu, mai puțin perioada a VII-a, toate celelalte perioade cronologice sunt documentate la Tomis, printr-un număr de exemplare ce crește de la 26 (pentru grupele I și II), la 85, pentru grupa a III-a, pentru ca apoi prezența lor să scadă la 27, în grupa a IV-a, 10, în grupa a V-a și doar 3, în grupa a VI-a⁹⁶:

Momentul apariției produselor rhodiene pe piața tomitană îl plasăm în perioada I-c, respectiv cca. 269—240 a.Chr., incluzând aici și unul dintre eponimii citați de Grace, *Koroni*, p. 328, n. 20⁹⁷: Δαμοκράτης I și Εὐφρανο-

Perioada	Eponim	Producător	Total
I—II	13	13	26
III	47	38	85
IV	13	14	27
V	9	1	10
VI	—	3	3
Neprecizat	—	—	19
Total	82	70	170

⁹⁴) Pontica, 13, 1980, în special, p. 125—127.

⁹⁵) Schema cronologică propusă de V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *Les timbres amphoriques grecs — Exploration archéologique de Délos*, 27, Paris, 1970, p. 286—287, a fost parțial revizuită; vezi V. Grace, AM, 89, 1974, p. 193—201. Contribuția importantă o reprezintă însă V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 1—54.

⁹⁶) Nu am luat în calcul un număr de 21 de piese incluzând nume pentru care nu am găsit vreo indicație de datare și ștampilele cu legenda nereconstituită (vezi mai departe, tabelele).

⁹⁷) Vezi și corecturile ulterioare din *Délos*, 27, p. 293 și n. 1.

ρίδας (ultimul aflat la noi pe o ștampilă circulară împreună cu producătorul Ἐξίος și cu monogramă, tip Pridik, 1917, p. 9, nr. 165); tot aici plasăm și pe Αἰνησίδαμος I (pentru care vezi, mai sus, p. 114).

Alte nume de la Tomis, cunoscute pe ștampilele circulare cu buton ale lui Ἐροτέλης, dar necuprinse în lista citată la Grace, sunt Τιμοκλῆς I, Τιμαρχος (reconstituire probabilă la noi, citată totuși de Empereur-Tuna, în BCH, 113, 1989, p. 295) și Τιμόστρατος. Ultimii eponimi îi plasăm în intervalul 269—240 a.Chr., neacoperit în totalitate de eponimii citați de Grace, *Koroni*, p. 328, n. 20. De altfel, Ἰσίδοτος, Τιμαρχος, Τιμόστρατος, pe lângă numele deja acceptate ale lui Κλεώνυμος și Λύσανδρος s-au aflat în atelierul de la Hisarönü⁹⁹ și au fost plasați în prima parte a activității lui Ἐροτέλης, cu mențiunea că Λύσανδρος deja activează chiar spre începutul perioadei, iar Τιμόστρατος spre mijlocul sec. III a. Chr.¹⁰⁰. Pentru Τιμοκλῆς I și cele trei exemplare ale lui Ἐροτέλης avem în vedere întreg intervalul 269—240 a.Chr., deși primul nu este exclus să aparțină primei perioade, ca de altfel cel puțin una dintre ștampilele Ἐροτέλης¹⁰¹. În schimb, Φιλωνίδας, aflat la Tomis pe o ștampilă rectangulară tip Pridik, nr. 404, și Canarache, nr. 605, este exclus dintre eponimii anteriori marcării lunii și plasat în jurul datei de 240 a.Chr.¹⁰².

Alte 5 nume de eponimi și 7 de producători, care nu se cunosc pe ștampilele circulare cu buton și nu figurează nici în depozitul Pergam, le plasăm în perioada II-b (cca. 225—210 a.Chr.), cu mențiunea expresă pentru unele — Θαρσίπολις și Ἰασίκράτης, eponimi, și Ἀγησίλας, producător —, de plasare la sfârșitul perioadei a II-a sau spre mijlocul sec. III a.Chr., pentru producătorii Ἐπίγονος și Παυσάνιας I¹⁰³. Forma torții ne determină să apreciem în cazul eponimului Δαμόθεμις chiar începutul perioadei a III-a¹⁰⁴.

Revenind asupra momentului de început al prezenței ștampilelor rhodiene la Tomis, nu excludem a treia decadă a sec. III a.Chr. sau anii 273—271 a.Chr.¹⁰⁵), dacă eponimul Χρυσόστρατος, însoțit de indicarea funcției

⁹⁸) Același producător apare pe ștampilă și împreună cu eponimul Πειθιάδας, vezi V. Grace, BCH, 76, 1952, p. 535, N 16 și Hesperia, 32, 1953, N 132. Pentru interpretarea monogramei ca eventuală prescurtare a denumirii lunii, vezi *Délos*, 27, p. 316, E 43. În condițiile acceptării acestei interpretări, activitatea lui Εὐφρανορίδας ca de altfel și a lui Πειθιάδας, ar trebui coborâtă spre finalul perioadei.

⁹⁹) J.—Y. Empereur, N. Tuna, BCH, 113, 1989, p. 277—299.

¹⁰⁰) *Ibid.*, p. 295.

¹⁰¹) Distincția tipologică în cazul lui Ἐροτέλης pe ștampilele „cu buton” nu ne este de vreun ajutor, fiind constatat faptul că același atelier aplica ștampilele cu numele în genitiv sau nominativ, cu *sigma* lunar sau barat, în dispunere normală sau retrogradă; vezi BCH, 113, 1989, p. 295 și G. Jöhrens, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 501—502. Remarca noastră pentru Tomis are în vedere și numărul de exemplare din perioada 269—240 a.Chr. mai bine reprezentat în comparație cu perioada următoare.

¹⁰²) V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op. cit.*, (notat mai deparșe de noi, *Délos*, 27), p. 293, n. 1.

¹⁰³) Vezi trimiterile din tabelele noastre.

¹⁰⁴) Pentru o asociere nouă a ștampilelor acestui eponim cu cele ale producătorului Ἀγησίλας (plasat, de altfel, la sfârșitul perioadei a II-a, vezi mai sus), V. Lungu, *Dacia*, NS, 34, 1990, p. 215, cu datarea propusă 212/211 sau 209 a.Chr., și discuția de la p. 212.

¹⁰⁵) Redatarea complexului Koroni, la V. Grace, AM, 89, 1974; cadem, *Hesperia*, 54, 1985, Appendix 2.

de preot (ἱερεὺς), prezent la Tomis într-o ștampilă rectangulară, nu este cumva unul și același cu eponimul prezent la Koroni și care ar preceda, astfel, apariția primelor ștampile circulare cu buton¹⁰⁶.

Referitor la primele două perioade (vezi tabelul) se înregistrează o creștere cantitativă a importurilor rhodiene spre mijlocul sec. III a.Chr. și la sfârșitul perioadei a II-a, când, de altfel, prezența mai mare a numelor de producători conferă o oarecare stabilitate grupului.

Perioada a III-a (210—175 a.Chr.) reprezintă 50,5% din totalitatea importurilor rhodiene, cu un indice de creștere de 414,3 față de perioada anterioară. Într-o primă etapă — cca. 210—188 a.Chr. — aflăm un număr de 13 eponimi, totalizând 25 de ștampile, prezenți la Pergam și care nu sunt însoțiți de o ștampilă complementară. Cinci dintre aceștia (7 exemplare) — Ἀρχοκράτης, Κρατίδας, Ξενοφάνης, Πρατοφάνης și Φιλόδαμος, a căror prezență este remarcată și la Villanova, pot fi mai strict încadrați în intervalul 201—194 a.Chr.¹⁰⁷. Prezența pe amforele de la Villanova a producătorului Δίσκος împreună cu eponimii Κρατίδας, Πρατοφάνης și Ξενοφάνης conferă omogenitate grupului; recent, Κρατίδας este apreciat ca ultimul din seria eponimilor prezenți pe amforele lui Ἀγόρναξ¹⁰⁸ și este datat cca. 199 a.Chr. Spre sfârșitul sec. III a. Chr.¹⁰⁹ și oricum anterior anului 200 a. Chr.¹¹⁰ sunt apreciați ca desfășurându-și activitatea Πρατοφάνης și Φιλόδαμος. O secvență apropiată de timp trebuie să fi existat între activitatea lui Θέστωρ și cea a lui Καλλικράτης (II?), ambii eponimi fiind cunoscuți pe exemplare întregi cu producătorul Δτος¹¹¹. O datare ridicată spre începutul sec. III a. Chr. cunosc și eponimii Κλεώνυμος, Ἀρχίδαμος și Δαμοκλῆς II. Primul este prezent la Nicosia¹¹² pe o amforă cu producătorul Μαρσύδας, care a succedat activității lui Ἀγόρναξ în 199—198 a. Chr.; în noua combinație de nume, eponimul Κλεώνυμος apare ca unul din cei mai vechi cunoscuți pe amforele acestui producător și activitatea lui este plasată în 197 sau 195 a.Chr. Eponimul Ἀρχίδαμος și-a desfășurat activitatea ceva mai târziu — 192 a. Chr.¹¹³ iar Δαμοκλῆς, prezent deopotrivă la Pergam și Middle Stoa, pe exemplare neînsoțite de vreo ștampilă secundară, nu poate fi datat mai târziu de 189 a. Chr.¹¹⁴.

A doua secvență a perioadei a III-a, cea cuprinsă între 188—183 a.Chr. este reprezentată la Tomis prin 5 eponimi cu un număr total de 14 exemplare.

¹⁰⁶) Același tip de ștampilă Χρυσόστρατος, vezi Z. Sztetyllo, Et. et. Trav, 14, 1990, cat. nr. 7. (Alexandria).

¹⁰⁷) Vezi *Délos*, 27, 1970, p. 294, pentru eponimii din complexul Villanova.

¹⁰⁸) Pe o amforă de la Nicosia; vezi BCH, Suppl. 13, 1986, p. 516.

¹⁰⁹) *Délos*, 27, p. 294.

¹¹⁰) G. Nachtergaele, *La collection Marcel Hombert, I, Timbres amphoriques et autres documents écrits acquis en Egypte*, Bruxelles, 1978, p. 46; C. Börker, *Baghdeter Mitteilungen*, 7, 1974, nr. 12 (*apud* Yves Calvet, *Kition-Bamboula. I. Les timbres amphoriques*, P., 1982, nr. 84).

¹¹¹) V. Grace, *Hesperia*, 32, 1963, 3, p. 323 (vasul întreg nr. 9), pentru Καλλικράτης, vezi comentariul la D.B. Şelov, *op. cit.*, N, 124.

¹¹²) BCH, Suppl. 13, 1986, p. 516, nr. 2; tot acolo și datarea.

¹¹³) V. Grace, *AM*, 89, 1974, p. 199.

¹¹⁴) V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 44, *Appendix*, 5.

Dintre ei, Καλλικρατίδας II și Σύμμαχος, cunoscuți pe amforele producătorului Δαμοκράτης cu ștampilă secundară „floare de rodie“ sunt datați între 188—186 a.Chr.¹¹⁵; probabil la o dată apropiată trebuie să-și fi desfășurat activitatea și eponimul Ἀγέμαχος, cunoscut cu ștampile ale aceluiași Δαμοκράτης, dar și cu ale producătorului Ἀρίστων, din perioada de eponimat a lui Ἀθανόδοτος.

Următorii în serie par să fie Νικασαγόρας I (cca. 185 a.Chr.) și Ἀθανόδοτος (cca. 183 a.Chr.), ultimul fiind apreciat ca cel mai târziu eponim în complexul Middle Stoa¹¹⁶.

Pentru ultima etapă a intervalului — cca. 182—176 a.Chr. —, aflăm la Tomis 5 eponimi din grupul celor 7 plasați imediat după data de sfârșit a complexului Middle Stoa, dar anterioară închiderii depozitului Pergam: Ἀγέστρατος II, Ἀρατοφάνης I, Ἀριστείδας II, Ἀριστόδαμος, Ἀρχιλαΐδας.

Numărul total al exemplarelor este în descreștere față de etapele anterioare — doar 9 —, fenomen ce se va accentua brusc în perioadele următoare. Între numele cunoscute, Ἀρατοφάνης și Ἀριστείδας apar și la Stoa lui Attalos; Ἀριστόδαμος este cunoscut la Samaria cu producătorii Ἰπποκράτης și Ἰάσων, iar pentru Ἀρχιλαΐδας s-a propus ca an de eponimat 177 a.Chr.

Pentru producători, etapele de funcționare se încadrează în limite mai largi, în funcție de aflarea numerelor pe exemplare întregi, însoțind diverși eponimi. Cei mai bine reprezentați sunt Νικάγεις și Δαμοκράτης I, ultimul fixat într-o perioadă ce începe în jurul anului 188 a.Chr.¹¹⁷. Alți producători se grupează în serii de la sfârșitul sec. III a.Chr. și începutul sec. II-Chr. Este cazul lui Σωκράτης, datat cca. 212—185 a.Chr., Ἀριστίων, cunoscut pe amforele eponimului Δορκυλίδας; Ἀριστος și Δίσκος II, prezenți la Villanova, și considerați doar cu puțini ani anteriori lui Δαμοκράτης¹¹⁸.

Un număr de 4 producători de la Tomis — Ἀγαθόκλης, Ἀμύντας, Ἀντίμαχος și Ἀρίστων sunt legați de perioada de activitate a eponimului Ἀθανόδοτος și se suprapun intervalului dintre 188—176 a.Chr.

Observația care se impune are în vedere frecvența mai mare a producătorilor în prima parte a perioadei (până în 188 a.Chr.) față de etapele care au urmat până la închiderea depozitului Pergam (175 a.Chr.).

În perioada a IV-a (cca. 174—146 a.Chr.) numărul ștampilelor rhodiene la Tomis s-a redus la cca. 15,8%. Numărul aproape egal de eponimi și producători (13 : 14) plasează aceste nume în relații foarte strânse între ele, documentate în alte părți prin exemplare întregi: producătorii Βρόμιος și Θεόμναστος activează în perioada de eponimat a lui Πυθόδωρος; Ἐπικράτης și Ἴμας, în perioada lui Πανσανίας III, iar Ἐρμίας și, din nou, Ἴμας sunt cunoscuți pe ștampilele lui Τιμόρροδος. Majoritatea eponimilor se plasează spre mijlocul sec. II a. Chr.: Ἀριστόμαχος, cunoscut la Alexandria

¹¹⁵) *Ibid.*, p. 8—9 și 45: 1; același interval și pentru Καλλικρατίτης I.

¹¹⁶) V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 8—9, și 10, n. 19.

¹¹⁷) *Délos*, 27, p. 295; *Hesperia*, 54, 1985, p. 8—9, 12—13.

¹¹⁸) *Délos*, 27, p. 295.

în secvența Ἀριστόμαχος — Ἡραγόρας¹¹⁹; Πεισίστρατος, cunoscut cu producătorul Μαρσύας este plasat nu departe de mijlocul sec. II a. Chr.; în cazul lui Ξενοφάντος II, și Πυθόδωρος, contextul de la Tarsus pledează pentru aceeași datare spre mijlocul sec. II; în plus, descoperirile cniadiene din depozitul B 18 : 12 de pe agoraua atheniană indică pentru Πυθόδωρος o datare cuprinsă între 166—146 a. Chr.¹²⁰. Observații recente plasează, de asemenea, pe Πανσανίας III și Πυθογένης spre anul 150 a. Chr.¹²¹.

Pentru unii producători — Ἰμάς, Ὀνασίοικος, Τίμω —, activitatea le este recunoscută ca începând spre sfârșitul perioadei pergamice: Μαρσύας, care i-a succedat lui Ἀγόρναξ chiar de la începutul sec. II a. Chr. (199/198 a. Chr.) continuă să lucreze până spre mijlocul secolului. Spre sfârșitul perioadei a IV-a se plasează Θεύμανστος, cunoscut, de altfel, și în a doua jumătate a sec. II a. Chr.¹²².

Nu ne putem pronunța asupra intensității importurilor rhodiene pentru o etapă sau alta a perioadei a IV-a; mai degrabă este de luat în considerare o prezență uniformă pe toată durata perioadei, coeficientul exemplare/ani apropiindu-se de valoarea 1.

Pentru perioadele V și VI, scăderea prezenței mărfurilor rhodiene este și mai evidentă, atât prin numărul de exemplare aflate (vezi tabelul) cât și prin plasarea unor eponimi din perioada a V-a chiar la începutul perioadei (Ἀλεξιάδας, Ἀριστόγειτος, Τιμόδικος¹²³ și absența totală a eponimilor din perioada a VI-a. Cel mai târziu exemplar rhodian la Tomis pare a fi deocamdată cel al producătorului Ἀρεταῖος, aflat la Cosa în depozitul E, datat între 110—100 până spre 40—30 a. Chr.¹²⁴.

Concluzionând, ne pronunțăm pentru prezența mărfurilor rhodiene la Tomis din al doilea sfert (sau a treia decadă) a sec. III a. Chr., dată la care aceste produse, cel puțin din situațiile cunoscute de noi, sunt prezente la Callatis și posibil și la Histria. Circulația lor la Tomis se manifestă și la sfârșitul sec. II a. Chr., posibil până în primele decenii ale sec. I a. Chr. Perioada de apogeu, așa cum era de altfel de așteptat, se plasează între 210—175 a. Chr. și este mai bine marcată în prima etapă, 210—188 a. Chr.

Clasa *cniadiană* este reprezentată la Tomis printr-un număr de 53 piese, mare parte inedite. Între piesele vechi, a căror reluare a impus corecturi, notăm:

— SCIV, 19, 1968, 1, nr. 82, trecută greșit între ștampilele de Heraclea Pontică; legenda reconstituită, apare sub forma: ἐπὶ Προμη(...)| Νυσίου;

¹¹⁹) *Ibid.*, p. 290 și E 37, 38.

¹²⁰) *Ibid.*, E 13; cf. E 19.

¹²¹) BCH, Suppl., 13, 1986, p. 522—523; pentru Πανσανίας III, vezi *Délos*, 27, E 12, unde se apreciază o datare în prima jumătate a sec. II a. Chr. și anterioară anului 146 a. Chr.

¹²²) *Délos*, 27, E, 13; BCH, Suppl. 13, 1986, p. 522.

¹²³) Vezi totuși o amforă a eponimului Τιμόδικος și a producătorului Σωσίλας, aflată într-un context arheologic cu o datare nedefinită, la începutul sec. I a. Chr.; *Délos*, 27, E 31, 45; în *Kition-Bamboula*, nr. 94, numele eponimului este datat cca. 146 a. Chr.

— *Ibid.*, nr. 86, de reconstituit mai degrabă un Ἀρίστ[τω]νος, producător cunoscut cu eponimi din perioada IV B;

— *Ibid.*, nr. 88, legenda reluată este: ἐπὶ Δαμ[ο]γένε|υς Πίοντος|Κνίδιον;

— *Ibid.*, nr. 89, reconstituit: ἐπὶ Τελεκρ[έον]|τος Θράσ[ωνος]|Κνίδιον;

— *Ibid.*, nr. 95, de transferat în categoria ștampilelor cnidiene.

Materialele tomitane atribuite *Cnidosului* aparțin tipului *cu nume*,¹²⁵, a căror producție, până nu demult, nu părea să fi fost anterioară ultimului sfert al sec. III a.Chr. Această dată — cca. 220 a.Chr. — marchează începutul perioadei a III-a¹²⁶ și coincide cu începutul marcării etniconului pe ștampile¹²⁷. Recent au fost recunoscute ca aparținând *Cnidosului*¹²⁸ și localizate ca produse ale unui atelier din peninsula Datça¹²⁹, grupul de ștampile cu „proră de corabie”. Contexte izolate de descoperire datează aceste exemplare la sfârșitul sec. IV și începutul sec. III a.Chr.¹³⁰, dată care pare verosimilă, deși autorul articolului din 1986 referitor la această clasă, Chr. Börker, nu exclude și o circulație ulterioară¹³¹.

Ordonarea ștampilelor *cnidiene cu nume de magistrați* a permis stabilirea circulației lor la Tomis pe perioada corespunzătoare grupelor III, IV și V (începutul grupei). Între materialele grupei a III-a (cca. 220—188 a. Chr) o categorie distinctă o formează eponimii aflați și în dărâmăturile complexului Middle Stoa și a căror datare *ante quem* este 183 a.Chr.¹³². Între aceștia pe ștampilele de la Tomis figurează numele lui Προμάθρων, Δαμογένης (I), Λέων și Λυσάνος, (ultimii trei trecuți de V. Grace între eponimii bine marcați în complexul citat¹³³). Eponimul Νικασίβουλος, și el cu o bună reprezentare la Middle Stoa, este prezent și la Stoa lui Attalos, dar perioada lui de activitate rămâne tot grupa a III-a. Exemplarul cu nu-

¹²⁴) *Délos*, 27, cf. E 42 și 297, n. 1.

¹²⁵) Distincția stabilită de V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 7 și n. 13; *tot acolo*, vezi și datarea.

¹²⁶) Pentru cronologia ambalajelor ștampilate cnidiene, vezi *Délos*, 27, p. 286 și 317—324, în special p. 286; V. Graces, *Hesperia*, 54, 1985, p. 13—18 și 31—39; J.—Y. Empereur, A. Hesnard, *Céramiques hellénistiques et romaines II. Les amphores hellénistiques*, p. 20 și urm.

¹²⁷) V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985 p. 18 și *appendix* 1.

¹²⁸) Chr. Börker, *BCH*, Suppl., 13, 1986, p. 473—478.

¹²⁹) RÉG, t.C, janv.—juin, 1987, nr. 84; N. Tuna, J.Y. Empereur, M. Picon, E. Doğer, *Anatolia antiqua*, 1, 1987, p. 47—52.

¹³⁰) Chr. Börker, *op. cit.*, p. 473—475; Y. Calvet, *Salamine de Chypre, III. Les timbres amphoriques*, 1972, p. 48; ștampile cu „proră de corabie”, aflate împreună cu opaițe cu bazin deschis, de sec. IV a.Chr. La Albești vezi Pontica, 23, 1990, p. 33, un exemplar de același tip apare în context cu o ștampilă de Heraclea Pontică din perioada B. Tot acolo, exemplarele tip „proră de corabie” sunt ușor anterioare altor tipuri tot cnidiene — grupului *Zenon A* și *So (phanes)*.

¹³¹) Chr. Börker, *loc. cit.*; vezi și *addendum*, epava descoperită în apropierea de Kyzikos, și databilă tot la sfârșitul sec. IV — începutul sec. III a.Chr.

¹³²) Pentru datarea construcției, Middle Stoa, vezi V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 5—6.

¹³³) *Ibid.*, p. 13.

mele în formă ionică, prescurtat Προμη(...), a cărui atribuire în grupa a III-a este pusă sub semnul întrebării¹³⁴, prezintă toate caracteristicile morfologice ale tortiilor cniđiene timpurii. La sfârșitul grupei a III-a și începutul grupei următoare este plasată activitatea lui Σώστρατος, nume reconstituit cu greutate de noi după două exemplare de la Olbia și Histria (vezi catalogul). În listele complete Grace, 1985, categoria notată „III-IV“ are în vedere nume de eponimi care pot fi plasați la începutul perioadei frurarhilor, deși nu sunt cunoscute ca folosind acest titlu.

Perioada frurarhilor¹³⁵ — respectiv, 188—167 a.Chr. —, reprezintă perioada ocupării Cnidosului de către Rhodos și este notată în cronologia ștampilelor amforice IV-A. Între cele 5 ștampile de la Tomis atribuite perioadei, numele unui singur frurarh a putut fi reconstituit cu certitudine — Ταύρισκος, plasat timpuriu în grupă (IV A a); alte două exemplare, în condițiile în care am putea reconstitui pe ele numele lui Ἀπολλώνιος și Φιλοκράτης¹³⁶, aparțin tot unei faze timpurii din grupă, care ia sfârșit în 183 a.Chr., odată cu complexul Middle Stoa. Eponimul Ἐρμοκράτης în schimb, pare să fie activat spre sfârșitul perioadei, numele lui fiind întâlnit la Stoa lui Attalos.

Perioada cniđiană cel mai bine reprezentată la Tomis este cea care a urmat frurarhilor (sau IV B), plasată între 167—146 a.Chr. Din 9 exemplare încadrabile în această perioadă, 5 aparțin unor eponimi prezenți la Stoa lui Attalos, deci durata activității lor trebuie să se fi plasat undeva în intervalul 166—157 a.Chr.¹³⁷. Avem în vedere numele eponimilor Ἀριστοκλῆς și Ἀναξικπίδας, pe exemplare marcate de numele producătorului Ἀπολλώνιος, cunoscut ca funcționând înainte de mijlocul sec. II a.Chr.¹³⁸. Al treilea eponim prezent și la Stoa lui Attalos este Τελέκρεων, cunoscut pe două exemplare cu numele producătorului Θράσω¹³⁹. Alte ștampile cuprinse în grupa IV B se referă la numele eponimilor Εὐφραγόρας (ne-am oprit la primul din seria celor trei eponimi) și Μενίππος, cu toate că în cazul ultimului nume nu este exclusă nici perioada IV A: numele eponimului apare și la Pnyx, iar producătorul Ξάνθος este apreciat ca activând înainte de 146 a.Chr.

Cel mai târziu eponim prezent la Tomis este Φίλιππος¹⁴⁰, reconstituit de noi după un exemplar *Délos*, 27, E 62 și plasat la începutul perioadei a V-a (cca. 145—108 a.Chr.).

¹³⁴) *Ibid.*, p. 34.

¹³⁵) Pentru acești funcționari, comandanți ai garnizoanei, care-și exercită succesiv autoritatea timp de 4 luni anual, vezi în afară de V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 14 și *appendix* 1, și P.M. Fraser, *The Rhodian Peraea and Islands*, Oxford, 1954, p. 93—94.

¹³⁶) Deși nu este exclusă și recunoașterea unui Μενεκράτης, tot din perioada IV Aa.

¹³⁷) Pentru datarea construcției Stoa lui Attalos, vezi V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 17.

¹³⁸) *Délos*, 27, E 58 și V. Grace, *op. cit.*, 48:15.

¹³⁹) Producătorul Θράσων este prezent în depozitul H 13 : 1, ce corespunde capătului de vest al suprastructurii de la Middle Stoa și este datat puțin mai târziu de 183 a.Chr.; vezi V. Grace, *op. cit.*, p. 39.

¹⁴⁰) Un eponim Φίλιππος este cunoscut și în perioada IV Aa, prezent la Middle Stoa și Stoa lui Attalos și datat cca. 188—183 a.Chr.

Ștampilele tomitane posibil să fi aparținut *perioadei duumvirilor* (sau perioadei a VI-a, cca. 107—78? a.Chr.) prezintă pentru noi o situație nesigură, fie datorită stării defectuoase de conservare a ștampilei, ce nu a permis decât transmiterea izolată a unor nume, fie că eventualele perechi de nume nu ne sunt cunoscute. Astfel, într-o ștampilă Διονυσίου τοῦ Χιπάρχου cu greu am acceptat o refacere și cu grafia schimbată a numelui eponimului Ἰππαρχος ὁ Διονυσίου, din perioada duumvirilor. Într-o ștampilă cu inscripția dispusă pe cinci rânduri (dacă nu cumva este o frapare dublă), am putea recunoaște numele duumvirului Ἀριστογένης; sigur, însă, pe un alt exemplar, apare numele Φιλόπολις, atestat ca duumvir înainte de cca. 86 a.Chr., în timpul eponimului Πολίτης. Un alt eponim, Διονυσόκλης este cunoscut în perioada celor mai târzii duumviri (cca. 86 a.Chr.).

Ștampilele cu nume de producători sunt mai greu de atribuit, informația în acest sector fiind inegală și în unele cazuri, datorită unei cunoașteri imperfecte, susceptibilă de a fi preluată eronat.

Cele mai multe au înscris numele lui Ἀπολλώνιος, însoțite de etniconul (?) Πισίδας; în această dispunere aflăm exemplare la Athena pe agora, la Pnyx, la Middle Stoa și la Stoa lui Attalos. Ștampilele de acest tip au fost datate la sfârșitul sec. III a.Chr. și în prima parte a secolului următor¹⁴¹ sau chiar în primul sfert al sec. II a.Chr.¹⁴².

Ștampilele de producători — eponimul fiind plasat separat pe cealaltă toartă a vasului sunt cunoscute în diverse conexiuni de nume și plasate la începutul perioadei frurarhilor. Situația cea mai cunoscută o au Δράκων, prezent între ștampilele de la Piraeus cistern¹⁴³ și Ἀριστοκλῆς. Ultimului, producător rhodian, i se recunoaște fabricarea și marcarea unor amfore de Cnidos¹⁴⁴; activitatea lui, succedând-o pe cea a lui Δαμοκράτης, a fost plasată în prima jumătate a sec. II a. Chr. sau cca. 182—175 a. Chr.¹⁴⁵. Și alți doi producători sunt cunoscuți cu eponimi din perioada IV A: Ἰππόλοχος (Agora, N 134, cu eponimul Ἀσκληπιόδωρος) și Ἐπιφάνης (Délös, 27, E 71 și p.370 *addenda*). Producătorul Τελέσανδρος, necunoscut de noi într-o combinație de nume, este posibil să fi aparținut aceleiași perioade¹⁴⁶. În schimb, Ἀριστων apare pe ștampile de eponimi din perioada următoare, IV B.

Dintre ștampilele cu legenda parțial păstrată, ne oprim asupra piesei catalog 475, pe care este posibil să fi figurat un nume de tip Ἐρμογένης, cunoscut la Pnyx pe ștampile circulare împreună cu eponimul Καλλιδάμας. Piesa este databilă la începutul perioadei a V-a sau la scurt timp după mijlocul sec. II a.Chr. (Pnyx, N 171—172 și Grace, 1985, p. 33).

¹⁴¹) Vezi V. Grace, *Stamped Amphora Handles Found in 1931—1932*, Hesperia, 3, 1934, 3, p. 222.

¹⁴²) Eadem, Hesperia, Suppl. 10, 1956, p. 146; și N 113.

¹⁴³) V. Grace, Hesperia, 54, 1985, p. 24, n. 43.

¹⁴⁴) *Ibid.*, p. 49, și pl. 3 : 19—21.

¹⁴⁵) Vezi dinastia de producători Δαμοκράτης — Ἀριστοκλῆς — Δαμοκράτης ὁ Ἀριστοκλεῦς in Délös, 27, p. 280 și p. 327—328.

¹⁴⁶) Două exemplare cu același nume dar cu embleme diferite le aflăm la E.M. Pridik, *Inventarnii katalog kleim na amfornih ruckah i gorlišhak i na cerepijah Ermitajnovu sobranija*, P., 1917, p. 114, nr. 327 (inc.) și p. 138, nr. 9(cnid.).

Importul amforelor cnidiene la Tomis, desfășurat de la sfârșitul sec. IV a Chr. se dovedește deosebit de activ la sfârșitul sec. III și prima parte a sec. II a. Chr. până în jurul datei de 146. Chr. Este posibil ca sporadic, amforele cnidiene să fie circulat aici până în preajma anului 88 a. Chr., când războiul cu Mithridates dezorganizează producția și comerțul cu Cnidos¹⁴⁷.

O grupă mică dar importantă între descoperirile de ștampile amforice de la Tomis o reprezintă exemplarele de Cos. În număr de 4, ele sunt dispuse pe torți bifide și conțin în două cazuri nume întregi — Βοτκοκός și Ἐκαταταῖος. Cronologia produselor de Cos, mai puțin cunoscută, admite o circulație a acestor vase din sec. IV a. Chr. până în epoca imperială, cu o perioadă de expansiune de plasat, probabil, în sec. II a. Chr.¹⁴⁸. În absența unor tipologii accesibile¹⁴⁹ și a unor contexte arheologice cunoscute, nu ne putem pronunța pentru o cronologie strictă a materialului tomitan. Singurul exemplar pentru care am putea să avansăm o datare în a doua jumătate sau al treilea sfert al sec. III a. Chr. are înscris numele lui Ἐκαταταῖος. O piesă asemănătoare s-a aflat la Albești¹⁵⁰ împreună cu exemplare ale unor astynomi sinopeeni din grupa a V-a și cu o ștampilă cnidiană cu monogramă.

Al doilea exemplar cu legenda constând dintr-un nume păstrat în întregime, aparține lui Βοτκοκός, necunoscut de noi în onomastica acestui centru, dar întâlnit ca nume de producător rhodian împreună cu eponimul Ἄγροος¹⁵¹. Aspectul gâtului de amforă păstrat, curbura torților și caracterul complex al ștampilei — nume, monogramă și simbol —, ne determină să-i atribuim o perioadă timpurie, probabil în primele decenii ale sec. III a. Chr. Pentru celelalte două ștampile care conțin monograme, nu putem avansa vreo datare. Observațiile noastre au în vedere doar tipologia și conținutul legendei: piesa catalog 484 își află o variantă la Pantikapaeum¹⁵²), iar exemplarul catalog 483, publicat în SCIV, 19, 1968, 1, nr. 84 conține o ștampilă cu monogramă pentru care nu este de exclus o eventuală întregire Ἄδαλιον propusă de autori.

Produsele de Paros la Tomis sunt atestate de două ștampile cu etni-con în grafie Παρίων și Πάριον. Diferitele contexte arheologice susțin pentru ștampilele de Paros o datare în secolele III-II a. Chr., posibil până în primul sfert al sec. II a. Chr.¹⁵³. Ștampile asemănătoare s-au aflat la Albești împreună cu ștampile rhodiene¹⁵⁴ de la sfârșitul grupei a II-a a acestei clase¹⁵⁵.

În categoria ștampilelor cu centru de producție recunoscut, se remarcă tipul circular, divizat în trei sau patru sectoare și litere în relief. Descoperi-

¹⁴⁷) *Délos*, 27, p. 320—321.

¹⁴⁸) D.B. Selov, *op. cit.*, p. 131—132; Empereur-Hansnard, *op. cit.*, p. 22—23; I.B., Brashinskii, 1980, p. 46 și p. 201, nr. 777.

¹⁴⁹) Vezi recent V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 18.

¹⁵⁰) A. Rădulescu, și colab., *Pontica*, 23, 1990, p. 37—38 și cat. 399(3).

¹⁵¹) V. Grace, *Hesperia*, 32, 1963, 3, p. 324 și 333; eadem, *AM*, 89, 1974, p. 197; vezi și la noi, *Pontica*, 20, 1987, p. 59, o posibilă datare a producătorului rhodian spre sfârșitul celei de a treia decade a sec. III a. Chr.

¹⁵²) D.B. Selov, *MIA*, 56, 1957, p. 217 și pl. IV/4.

¹⁵³) *Délos*, 27, p. 358.

¹⁵⁴) *Pontica*, 23, 1990, p. 37.

¹⁵⁵) *Délos*, 27, p. 303, E 5.

rea la Akanthos a unui atelier de producție a acestui tip de ștampile¹⁵⁶ a permis și atribuirea certă a lor¹⁵⁷. Ștampilele din Tomis, în număr de patru, conțin grupaje de litere cunoscute din descoperirile mai vechi de la Histria și Callatis. Ștampilele amforice de Akanthos sunt datate în sec. IV a. Chr.¹⁵⁸, cu precizarea, în urma descoperirilor de la Valma (Thasos) că începutul seriei a apărut înainte de 330 a.Chr.¹⁵⁹.

În categoria *Diverse* am inclus ștampile cu atribuire incertă sau necunoscută, pe care le-am grupat în ștampile cu nume (J.1), ștampile cu monograme (J.2) și ștampile fără inscripție (J.3). În două cazuri (cat. nr. 491 și nr. 501) avem de-a face cu două exemplare de Chios, a căror datare este apreciată din sec. III sau posibil sfârșitul sec. IV a.Chr. până în sec. I a. Chr.¹⁶⁰. Pentru exemplarul cu nume [Ῥέ]στος sive [Ῥύ]στος contextele atheniene¹⁶¹ se opresc la o datare în sec. III a.Chr. sau mijlocul — al treilea sfert al sec. III a.Chr., în cazul primului nume¹⁶².

Alte exemplare prezintă caracteristicile argilelor pontice și își află analogii tipologice și onomastice suficient de clare. Astfel, exemplare Βο(σ)πέρυχος sunt cunoscute destul de frecvent la Albești și Callatis, iar în prima stațiune și în context arheologic care asigură o datare în sec. III a.Chr.¹⁶³.

Un exemplar Μένπιπος identic cu al nostru, întâlnim la Satu-Nou, iar autorii cercetărilor de acolo îi recunosc ca sigură originea heracleeană și îi stabilesc o datare în al doilea și al treilea sfert al sec. III a.Chr.¹⁶⁴. Caracteristicile argilei de Sinope recunoscute de noi pe ștampila cu inscripția Λάμπου, par să fie confirmate de publicarea recentă a unui exemplar callatian, pentru care piesa de la Tomis oferă o reconstituire onomastică sigură.¹⁶⁵ Dintre ștampilele cu monogramă singura cu pastă caracteristică de Sinope este piesa cat. 498. Cum ștampilele acestui centru par să fi conținut și tipul „cu monograme” suntem înclinați să recunoaștem această atribuire și să notăm doar propunerea de datare la nivelul grupei a II-a de astynomi sinopeeni¹⁶⁶.

¹⁵⁶ RÉG, 105, 1992, nr. 4; Y. Garlan, BCH, 113, 1989, p. 480, n. 11.

¹⁵⁷ Pentru amforele de Akanthos, vezi C. Rhomiopoulou, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 479—483. Și alte tipologii sunt atribuite acestui centru: cerc nedivizat, cu litere în câmp, monograme rectangulare sau pătrate.

¹⁵⁸ C. Rhomiopoulou, *loc. cit.*; prima fază de folosire a necropolei de la Akanthos durează până la sfârșitul sec. IV a.Chr.

¹⁵⁹ Y. Garlan, BCH, 113, 1989, p. 477—480; complexul de la Valma este datat cca. 360—330 a.Chr. ($\pm$ 5 ani).

¹⁶⁰ *Délos*, 27, p. 359—361.

¹⁶¹ V. Grace, *Hesperia*, 111, 1934, 3, N. 240—241; eadem, *Hesperia*, Suppl. 10, 1956, N. 197—198; vezi și *Délos*, 27, E 227.

¹⁶² V. Grace, *Hesperia*, Suppl. 10, 1956, N. 198.

¹⁶³ *Pontica*, 23, 1990, p. 62, nr. 419 (2); *Ibid.*, p. 50—51, discuția pentru o presupusă producție pontică.

¹⁶⁴ N. Conovici, M. Irimia, *Dacia*, NS, 1991, 35, p. 142 și N. 41.

¹⁶⁵ N. Conovici, Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, *Dacia*, NS, 33, 1989, 1—2, N. 224 și figura.

¹⁶⁶ *Ibid.* p. 112 și n. 12; de altfel, multe dintre ștampilele cu monograme în cadru circular nedivizat, din catalogul callatian din *Dacia*, NS, 13, 1969, p. 251—252 prezintă caracteristici de argilă proprii Sinopidei.

Alte exemplare prezintă caractere proprii unor centre de producție egeene sau chiar mediteraniene. Avem în vedere, pe rând, exemplarul cat. 497, probabil un produs cnidian din ultima perioadă; cat. 494 — toartă lată, arcuită imediat de la atașamentul superior; pastă bej-compactă, cu iucuzinui fine și ștampilă îngustă (3×1 cm), slab lizibilă; exemplarul cat. 500 — produs al unui centru apropiat Thasos-ului; și piesa cat. 499, dintr-o pastă cu angobă alburie și ștampilă cu monogramă, într-un cadru pătrat.

Observațiile generale ocazionate de prezentarea întregului lot de ștampile amforice descoperite la Tomis comportă următoarele puncte:

1) plasarea importurilor de uleiuri și vinuri în ambalaje ștampilate continuă activitatea comercială începută la Tomis încă de la sfârșitul sec. VI a.Chr., situație semnalată de noi cu altă ocazie¹⁶⁷;

2) categoriile amforice citate probează o activitate comercială continuă pe durata secolelor IV (al doilea sfert al secolului) — II a.Chr., cu posibile prelungiri și la începutul sec. I a.Chr.;

3) activitatea comercială este în plină desfășurare la Tomis la mijlocul și mai ales al treilea sfert al sec. IV a.Chr., situație ce pune cu atât mai mult în evidență „căderea” economică spre sfârșitul secolului. Sub aspect istoric, punem în relație această „cădere” cu evenimentele de la sfârșitul secolului și considerăm Tomisul nu străin de alianța cetăților pontice îndreptată împotriva diadohului Lysimach¹⁶⁸. Informația lui Diodor¹⁶⁹ referitoare la alianța callatienilor cu celelalte cetăți vecine pare să fi avut în vedere și Tomis-ul. Dacă istoricul din Sicilia nu face mențiunea expresă decât pentru Histria, aceasta s-ar datora și faptului că puternica până atunci cetate milesiană nu se situa în imediata vecinătate a Callatidei și deci nu putea fi inclusă în categoria de *τὰς ἄλλας τὰς πλησιοχώρους «πόλεις»*. Starea economică de până atunci a Tomis-ului era în măsură să îi motiveze participarea, iar interpretarea pasajului din Diodor nu exclude această ipoteză;

4) perioada care a urmat în primele decenii ale sec. III a.Chr. cunoaște un oarecare reviriment economic, dar care nu a reușit să depășească, în datele lui generale, nivelul înregistrat înainte de ultima perioadă a sec. IV a.Chr.;

5) o adevărată liberalizare comercială cunoaște Tomis de la mijlocul sec. III a.Chr., pusă în valoare la noi de apogeul produselor sinopeene (între 261—183 sau 229 a.Chr.) și rhodiene (210—188 a.Chr.) Este perioada care a urmat evenimentului relatat de Memnon¹⁷⁰ și care, din punct de vedere economic, înseamnă nu numai recunoașterea unei funcții în primul rând comerciale, ci și anularea oricăror intenții de monopol prin asigurarea, într-o viziune economică mai largă, a unui oraș grecesc și a unei piețe grecești libere.

¹⁶⁷) L. Buzoianu, *Pontica*, 24, 1991, p. 75—96.

¹⁶⁸) Vezi evenimentul la D.M. Pippidi, *DID*, I, p. 216—218 și 234; idem, *Contribuții la istoria veche a României*, Buc., 1967, p. 222—223 și n. 2.

¹⁶⁹) Diodor, *Bibl., ist.*, XIX, 73, 2.

¹⁷⁰) Memnon, frg. 21 (FHG, III, p. 537 = F.Gr. Hist., III, B, 434, fr. 13); o referință recentă privind implicațiile și desfășurarea evenimentului, la A. Rădulescu, *Pontica*, 23, 1990, p. 23—28.

CATALOGUL ȘTAMPILELOR AMFORICE DE LA TOMIS

A. THASOS

A.1. Ștampile de tip vechi

Nr. crt.	Grupa cronologică	Eponim	Producător	Emblemă	Tip	Publicat/inedit	Obs.
0	1	2	3	4	5	6	7
1	F	Βάτων	Πολάδης	măciucă	Bon, 464	1982, nr. 2	
2		Δαμάστης	Παυσανίης	animal	Bon, 528	1982, nr. 3	pl. I
3		Νύμφων	Λεωφάνης	frunză de icderă	Bon, 1102	1982, nr. 8	pl. VI
4		Με (...)	Κλεοφάνης	măciucă	Bon 1104	1982 nr. 6	
5	G	Ἀμφανδρος	Σκύμνος	hermă ⁵	Bon, 203	1982, nr. 1	pl. I
6-7		Ἰππίδης	Μέγων	oenochoe	Avram, 141	1968, nr. 8	pl. I;
		Ἰππίδης	[Ἀλκε]ίδης	cercel	Bon, 170	inedită	pl. VI
8		Λαγέτας	Γλαύκων	teacă	—	1982, nr. 4	pl. I
9		Νικίας	Εἰών	pasăre	Bon, 1235	1982, nr. 7	
10		Πει(...)	Λυσικλῆς	greiere	Bon, 1118	1982, nr. 5	
11-19		Πυθόλεως	Δημάλκης	mască tragică ⁷	Bon, 595	1982, nr. 9	pl. I
			Πρωτίων	capră	Garlan, 1966, nr. 26	1982, nr. 63	pl. I
			Τιμειθεος	spic	Bon, 1501	1982, nr. 10-14	pl. I
			[...]ων	Satyr in picioare	Avram, 159	1982, nr. 72	
20-22	Tηλεφάνης	[...]	vas	—	1982, nr. 66		
		Ἰσχύτης	coif ⁶	Bon, 1612	1982, nr. 17		
		Μεγκλείδης	cnemidă	Avram, 163	1982, nr. 15		

0	1	2	3	4	5	6	7
20—22 23			Τίμυλλος Σιμαλίων	bucraniiu obiect rectan- gular; monogramă	Bon, 1179 —	1982, nr. 16 1982, nr. 18	
A.1.2. <i>Ștampile din faza de tranziție</i>							
24	Garlan, tabl. B.gr. A,	Τηλεφάνης (ἐπί)		caduceu	Avram, 184	1982, nr. 58	
25	Debidour, I			kantharos	—	1982, nr. 59	
A.2. <i>Ștampile de tip recent</i>							
26—27	Avram, 340—325	Ἀμφοτέρης		piles	Avram, 217	inedit 1982, nr. 64	pl. I
28	Garlan, A	Ἀρέτων		liră	Avram, 192(?)	1982, nr. 20	
29—30	Debidour, I	Ἀριστοτέλης		vas; kantharos	Bon, 373	1982, nr. 21— 22	
31—41		Ἡράκλειος		arc și tolbă; arc cu săgeată, simboluri se- cundare	Bon, 718	1982, nr. 24— — 34	pl. I
42—44		Τιμαρχίδας		literele Α, Γ ^ο , Φ	Bon, 1615, 1616, 1622	1982, nr. 60 61; un ex. inedit	pl. I
45	Garlan, B	Ἡρακλει (....)		kantharos ⁹	Bon, 703	1982, nr. 23	
46—47	Debidour, II	Κλεοφῶν I		piles ⁶ crater	Bon, 1859 Bon, 988	1982, nr. 70 inedită	pl. I

0	1	2	3	4	5	6	7
48-59		Λεώδικος		Heracles arcas; diverse simboluri secundare	Bon, 1093	1982, nr. 37-48	pl. I un exemplar Molos
60		Ναύσων		bucranium		1968, nr. 9	pl. I
61-62		Τηλέμαχος		seceră thymiaterion ⁹	Bon, 1600 <i>Koutkos</i> , 51	1982, nr. 56-57	
63	Garlan, C	Θέσπων ¹⁾		măciucă	Bon, 837	1982, nr. 35	
64		Κηφισοφῶν ¹⁾		liră	Bon, 915	1968, nr. 4	pl. I
65		Κρατίνος ¹⁾		neclar	—	1982, nr. 36	
66	Debidour, III	Κρατιστωνάξ ²⁾		secure bipenă	Bon, 1019	1968, nr. 14	pl. I
67		Κύχρις ³⁾		secure bipenă	—	1968, nr. 7	
68-70		Μεγακλείδης ²⁾		bucranium	Bon, 1129	1982, nr. 49-51	pl. I
71		Μενέδημος ¹⁾		pythos	Bon, 1165	1982, nr. 52	
72-73		Ποῦλος ⁴⁾		cap de berbec	Bon, 1404	1982, nr. 53	
74-75		Σκύμνος I ¹⁾		kantharos pythos	Bon, 1413 Bon, 1580	inedită 1968, nr. 12-13	pl. I
76	Garlan, D	Ἀπολλόδωρος		caruncopia delfin	—	1982, nr. 19	
77-78		Δημάλκης		nai	Bon, 593	1968, nr. 1-2	pl. I

¹⁾ Debidour, grupa a IV-a;

²⁾ Debidour, grupa a III-a;

³⁾ Debidour, prima jumătate a sec. III, a.Chr.

⁴⁾ Debidour, grupa a II-a;

0	1	2	3	4	5	6	7
	Debidour, prima jumăt. sec. III a. Chr.	Δημάλκης		rhyton			pl. II
79		'Ιδνάδης		bucraniu ⁸⁾	Bob, 864	1968, nr. 3	pl. I
80		Κλεόστρατος		cornucopia		1968, nr. 5	pl. I
81	Garlan, E	'Αριστοφάνης II		alabastron		inedit	pl. II
82	Debidour,	Εὐαγόρας		palmetă	Bon, 639	inedit	pl. II
83	prima	Κλεοφῶν III		tirs	Bon, 980	1968, nr. 6	
84	jumăt. sec. III a. Chr.	Πολύων		braț întins; stea	Bon, 1389, b	1968, nr. 10	pl. I
85-86		Σάρτυος I		hermă sau tolbă		1982, nr. 54	pl. II
				tolbă de săgeți	Bon, 1518	1968, nr. 11	
87	Garlan, F Debidour, prima jumăt. sec. III	Σάτυρος III		căciula și steaua Discurilor; monogramă		1982, nr. 55	

A.3. Ștampile cu legenda nereconstituită

88	tip „vechi“	etniconul		neclar	—	1982, nr. 65	
89	tip „vechi“	etniconul Θασ λων		caduceu		inedită	pl. II
90	tip „recent“	'Ηρα [...]		pește		1982, nr. 62	
91	tip „recnt“			tirs		1982, nr. 67	
92	„			baghetă		1982, nr. 68	
93	„			pythos		1982, nr. 71	

0	1	2	3	4	5	6	7
94	tip „recret“			cap de capră		1982, nr. 73	pl. II
95				albină		1982, nr. 69	pl. II
A.4. <i>Ștampile apepigrafice</i>							
96	tip gemă			Eros lângă altar		1968, nr. 96	pl. II

⁵⁾ atelier Molos;

⁶⁾ atelier Keramidi;

⁷⁾ atelier Kalonero;

⁸⁾ atelier Vamvouri-Ammoudia.

⁹⁾ atelier Koukos

B. HERACLEA PONTICA

B.1. *Ștampile cu un singur nume (grupele I și IV)*

Nr. crt.	Nume	Grupă	Tip	Publicat/inedit	Obs.
0	1	2	3	4	5
97	Ἀρχελαῖος	I	Brash., 1980, nr. 154–155	inedit	pl. II
98–101	Ἀριστοκράτης	IV	nume în nominativ sau genitiv	SCIV, 1968, nr. 78; 2 ex.	pl. II
102	Δάμας	IV		inedite	
103	Δάμων	IV		inedit	pl. II; VI
104	Ἡρακλῆιοντος	IV	Mircev, 289 Albești, 34–35	inedit	pl. VI

0	1	2	3	4	5
105—106	Μένης	IV	Canarache, 372; <i>Callatis</i> , 834— 838	1968, nr. 80, 83	
107	Μῦς Βάκχος	II		1968, nr.81	pl. II
108	Εὐκλείων ἐπί: Ἀνδρονίκου măciucă ←	III		<i>Monumente inedite</i> , p. 48—49	
109	ἐπί Θε(υ)δώρου Φίλισκος	III		1968, nr. 79	pl. II
B.3. <i>Stampile cu nume prescurtate sau monograme</i>					
110	HPA	V	Brashinskii, 1980, nr. 485; <i>Albești</i> , nr. 90—92	inedit	tip vas Islam- Geaferca
111	NI	V	Brashinskii, 1980, nr. 489—509; <i>Callatis</i> , nr. 845; SCIV, 1961, 1	inedit	pl. II

C. SINOPE

 C.1. *Grupă 1*

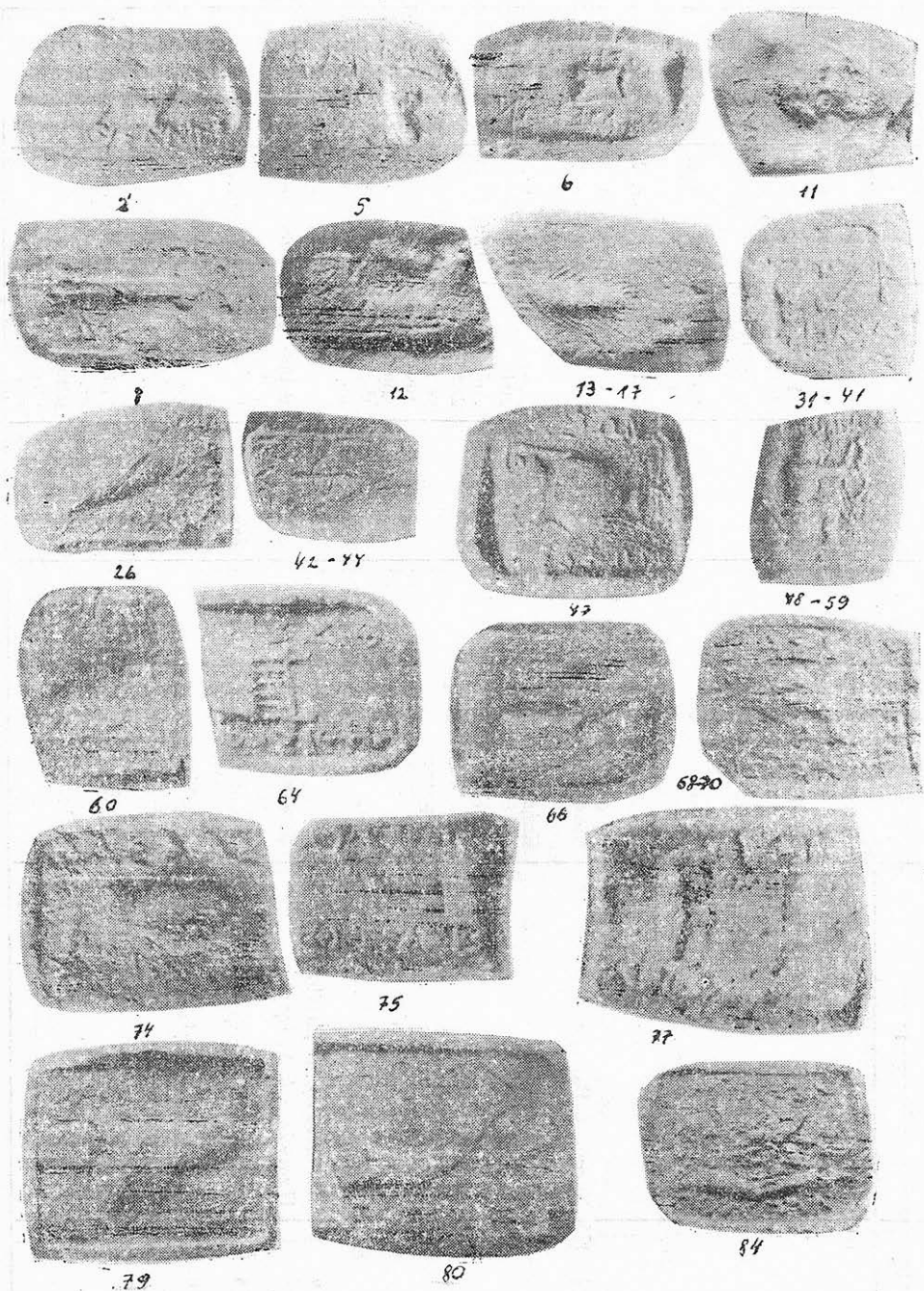
Nr. crt.	Astynom	Producător	Simbol	Tip	Publicat/ inedit	Obs.
0	1	2	3	4	5	6
112	Ἰστιάος II	Μάνης	vultur pescar	Pridik, 622—623	1981, nr. 1	
C.2. <i>Grupă a II-a</i>						
113	Ἀριστοφάνης	.....	cap de leu; scoică		1981, nr. 3	pl. VI

0	1	2	3	4	5	6
114	Ἡρακλείδης	Γλαυκίας	cap inco- ronat	Canarache, 359	inedit	pl. II
115—118	Μνήσις	Ἀρχεπτόλεμος	cap mas- culin	Canarache, 386; Al- bești, 167(2)	1981, nr. 6	
		Γόλας	neclar		1981, nr. 7	
		Ποσειδώνιος	rupt	Pridik, 672—673	1981, nr. 9	
		Μάνης	cap mas- culin		1981, nr. 5	
C.3. Grupa a III-a						
119	Βόρος	Ἄτταλος	cap feminin	Canarache, 358	inedit	pl. II
120	Μικρίας	Ἐκαταῖος	cal	Canarache, 382	inedit	
121—123	Μνησικλῆς	Ἄριστ (...)	rupt		1968, nr. 17	
		Ἐκαταῖος	rupt	Pridik, 269—272	1981, nr. 8	
124	Ποσειδώνιος	Μνήσις ὁ Νευμηνίου Νίκων	ciorchine ciorchine; amfără		1981, nr. 10 1968, nr. 18	pl. II
125—126	Πυθοκλῆς	Πύθης	rupt	Pridik, 453	1981, nr. 11	
		Τῦς	cap Silen	Pridik, 356	1968, nr. 19	pl. II
C.4. Grupa a IV-a						
127	Αἰσχίης	Ἀρτεμίδωρος	rupt		1981, nr. 2	pl. VI
128—130		Ἐστιάζος	măciucă		1981, nr. 13	

0	1	2	3	4	5	6
131	ἑ στιαῖος	Φιλοκράτης [....]σου Πύθης	măciucă măciucă kantharos	Pridik, 19–20 Pridik, 216, 217 (alt simbol)	1981, nr. 15 1981, nr. 14 1968, nr. 16	pl. II
132–134	Δημήτριος	Δημήτριος Θῦς	cap încoronat cap încoronat	Canarache, 242 Pridik, 86	1981, nr. 22 inedit	
135–138	Ἀντίμαχος	Νουμήνιος — Ἄραψ Καλλισθένης	rupt corn corn corn	<i>Callatis</i> , 434 <i>Callatis</i> , 373 Pridik, 482–483 <i>Callatis</i> , 1120; Canarache, 224	1968, nr. 21 inedit inedit 1981, nr. 16	pl. II
139	Λισχίνης	Σιμαλίων Δῆς	corn ciorchine	Canarache, 349 Pontica, 15 1980, p. 104, nr. 4	1981, nr. 17 1981, nr. 12	pl. II
140–141	Ἑκαταῖος	—	tirs	Canarache, 256; <i>Callatis</i> , 463–470	1968, nr. 22 inedit	pl. II
142–143	Ἑκαταῖος ὁ Λαμάχου	—	tirs și ciorchine		1981, nr. 74, 75 (simbol rupt)	
144–146	Εὐχάριστος	Νικίας	floare	<i>Callatis</i> , 314	1981, nr. 4	

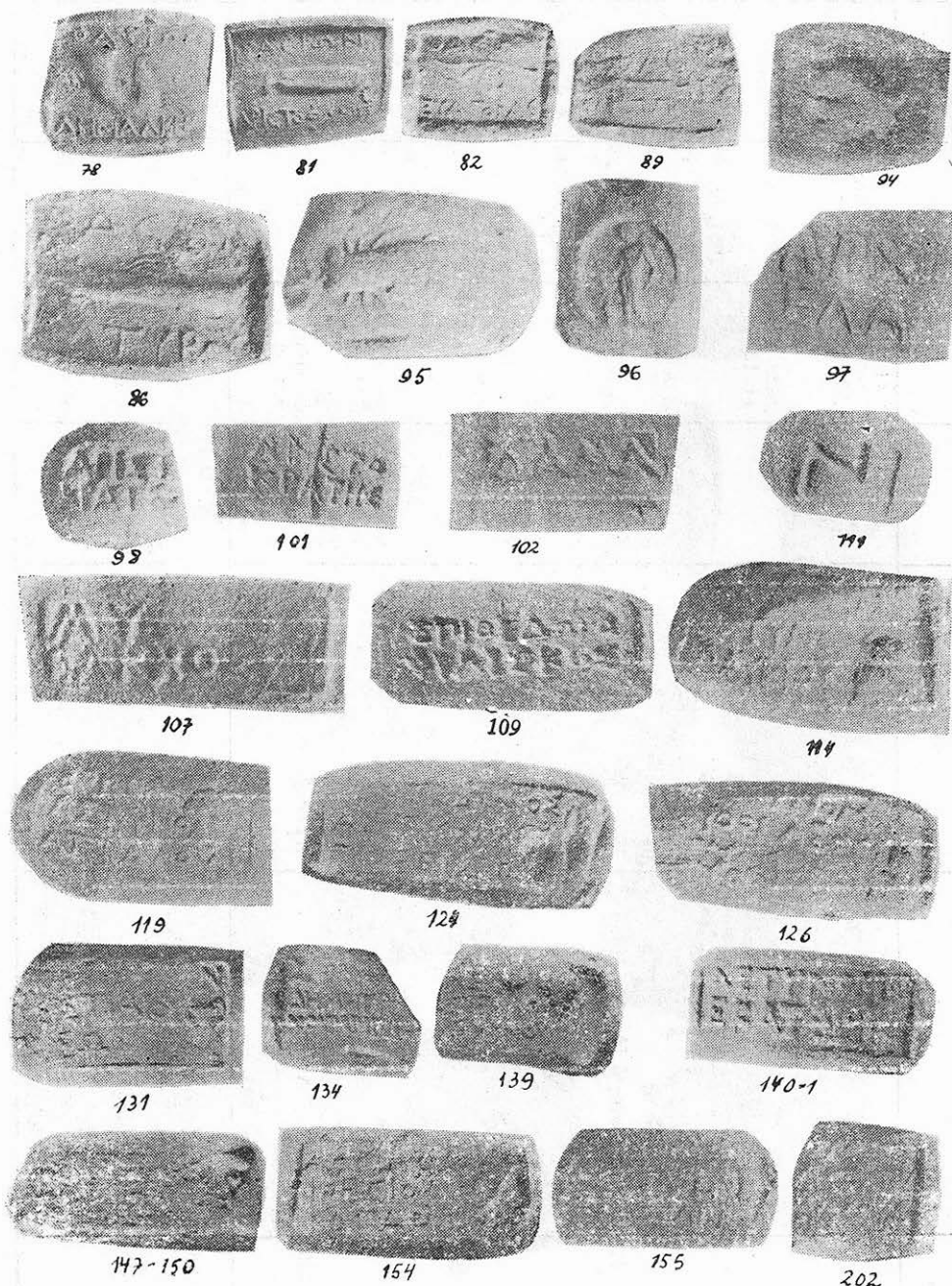
0	1	2	3	4	5	6
147 – 150	Ἀριστίων	Νουμήνιος Δημήτριος Κεφαλίων Μητροόδωρος Πρωτος	sters floare Satir Satir Satir	<i>Callatis</i> , 315 Dacia 5–6, nr. 4 Canarache, 234 SCIVA, 39, 1988, 3, p. 308, nr. 58	inedit 1968, nr. 15 1981, nr. 18, și 21 1981, nr. 19 1981, nr. 20	pl. VI pl. II
151	Λέων	. . . . .	leu		1981, nr. 23	
152 – 153	Λέων ὁ Λεοντίσκου	Δῖος	rupt	Caranache, 300	1981, nr. 24 25	pl. VI
154	Ἰκέσιος	Σάγαρις	pasăre		inedit	pl. II
155	Ἀρτεμίδωρος	. . . . .	kantharos		1968, nr. 20	pl. II
156	Καλλισθένης	Θυαίας	are in tolbă		1981, nr. 35	
157	Σιμίαις	Ἀγάθων	kantharos		1981, nr. 26	
C.5. Grupa a V-a						
158	Ἀνθεστέριος ὁ Νουμηνίου	Πάπηξ	ornament navă		1981, nr. 27	
159 – 163	Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος	— Ἡφίστιος Μνησις Ἑρμων Μένων	proră co- rabie , , , ,	SCIVA, 39, 3, p. 309, nr. 82	inedit 1968, nr. 24 1981, nr. 28 inedit 1981, nr. 29	
164	Εὐχάριστος ὁ Καλλισθένου	Φιλήμων	ciorchine	<i>Ibid.</i> , nr. 86	1981, nr. 30	

0	1	2	3	4	5	6
165—170	Ζήνις ὁ Ἀπολλοδώρου	Ἐπιχάρης Ἡρακλείδης Κτήσων [...]	trofee " " "	<i>Satu-Nou</i> , nr. 120 Pridik, nr. 161—162; <i>Albesti</i> , 253 (88) <i>Callatis</i> , nr. 1130 — —	inedit 1981, nr. 56 1981, nr. 54 1981, nr. 55 1981, nr. 57 1981, nr. 58	
171—175	Ἰκέσιος ὁ Βακχίου	Ἄνδρων Κτήσων Μένων Στέφανος	proră de co- rabie " " "	— Pridik, nr. 201 Cănarache, 284 SCIVA, 39, 1988, 3, p. 309, nr. 88 <i>Satu-Nou</i> , nr. 98	1981, nr. 31 1981, nr. 32—33 1981, nr. 34 inedit	
176	Καλλισθένης ὁ Ἐσταίου	—	neclar		1968, nr. 25	
177	Πασιχάρης ὁ Δημητρίου	Μένων	caduceu	Pridik, nr. 309—311	1968, nr. 26	pl. III
178	Πολύκτωρ ὁ Δημητρίου	Θυαίας	cap cu barbă		1981, nr. 36	
179—186	Ποσίδειος ὁ Θεαρώνος	Κεφαλήων Κλεσίνετος	divinitate feminină "	<i>Callatis</i> , 1989, nr. 212 <i>Callatis</i> , nr. 573 (simbol in- terpretat Asklepios)	1981, nr. 37 1981, nr. 38	

PLANȘA I

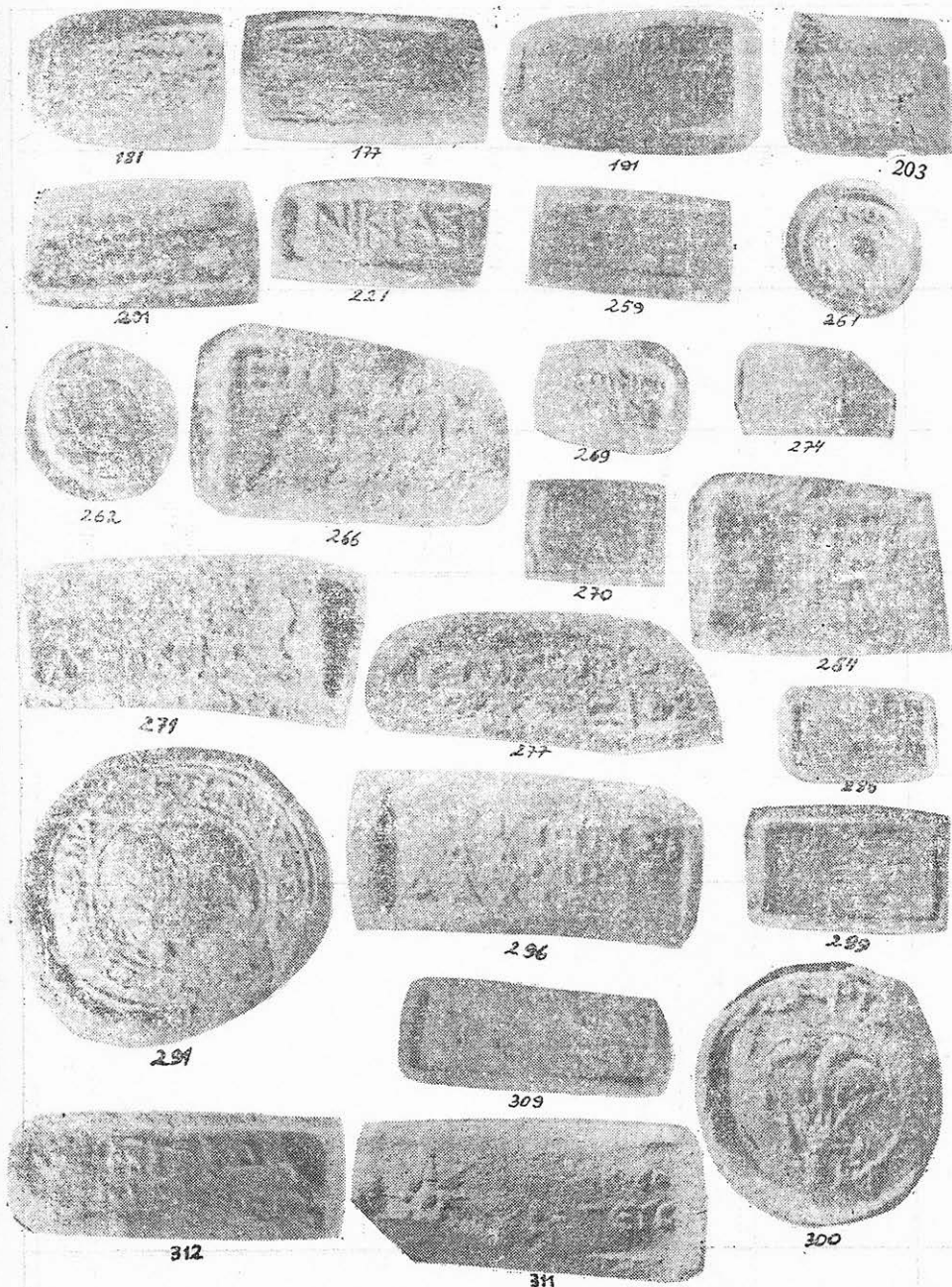
0	1	2	3	4	5	6
		Μενίσκος	„	Canarache, 328	1968, nr. 27 1981, nr. 39	pl. III
		Νουμήνιος	„		1981, nr. 40	
		Ψάμις	„	Satu- Nou, nr. 127	1968, nr. 28	
		.....	„	—	1981, nr. 41	
		.....	„	—	1981, nr. 42	
187	Πυθόχρηστος	Κτήσων	rupt	—	1981, nr. 45	
188—195	Πυθόχρηστος ὁ Ἀπολλωνίδου	Εὔμαχος	acrostil		1968, nr. 29 1981, nr. 43	pl. VI
		Μένων	— „ —		1981, nr. 44 46, 49	
		Πρῶτος	„	Canarache, 336	inedit	pl. III
		[...]ς			1981, nr. 47	
		[...]χ[...]			1981, nr. 48	
196	Χορηγίων	Κτήσων	Nike conducând quadriga	Canarache, 342	1981, nr. 50	
197—198	Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος	Πρῶτος	„	Canarache, 344 (?)	1981, nr. 51	
			„		1981, nr. 52	
C.6. <i>Grupă a VI-a</i>						
199	Αἰσχρίων ὁ Ἀρτεμιδώρου	—	kantharos	—	1981, nr. 53	
200—201	Ἀπολλωνίδης ὁ Πισειδωνίου	Μενικκός	ciorchine	Callatis, 579	inedit	
		.....	„	Albești, 232	1968, nr. 30	pl. III
202	Δέλφης ὁ Καλλίου	.....	spic	—	1968, nr. 32	pl. II

PLANȘA II

0	1	2	3	4	5	6
203	Ἡρακλείδης ὁ Ἑκαταίου	Διονύσιος	—	—	1968, nr. 31	pl. III
204—208	Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμιου	Ἄριστων	călăreț	Canarache, 296	1981, nr. 59	
		Σύμμαχος	„	Selov, <i>Ta-</i> <i>nais</i> , 566	1981, nr. 60	
		Ἄπατούριος	„	Pridik, 232	1981, nr. 61	
		.....	„	—	1981, nr. 62	
		—	„	—	1981, nr. 63	
209—212	Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου	Κτήσιων	leu trium- fător	Pridik, 247	1981, nr. 64, 65	
		Πρωτός	„		1981, nr. 66, 67	
213—214	Μητροδωρος ὁ Ἄρισταγόρου	Ποσίδειος	„	<i>Callatis</i> , 503—504	1981, nr. 68	pl. VI
		Ναυσικράτης	„		inedit	
215	Μνησίς ὁ Φορμίωνος	—	Nike	Canarache, 316; Albesti, 316 (151)	1981, nr. 69	
216	Πύσις ὁ Στρατονίκου	.....	cap cu coif		1981, nr. 70	
C. 7. <i>Nume comune grupelor V — VI</i>						
217—219	Ἀπολλόδωρος ὁ Διονυσίου	—	—	Canarache, 230	1981, nr. 71—73	
C.8. <i>Ștampile de producători</i>						
220	—	Μένων	cap masculin	—	1981, nr. 76	pl. VI
221—222	—	Νικίας	tirs	—	1968, nr. 23	pl. III
			—	<i>Callatis</i> , 615—619	inedit	

0	1	2	3	4	5	6
223—224	—	Δημήτριος	cap masculin cu barbă	<i>Callatis</i> , 603—605	1981, nr. 78, 80	
225	—	[...] ρχου	—	—	1981, nr. 77	
226	—	[...]σιος	cap masculin	—	1981, nr. 79	
C.9. <i>Ștampile cu legende nereconstituită</i>						
227	Αισχίνης	Καλλιθένης			1981, nr. 81	
228	Φ[ίλων]	Φ[λοκράτης]	măciucă		ibedit	
229	Ἄρ[...][...]ονίκου	Μενεκράτης			1981, nr. 82	
230	Α[.....] Ποσι [...]		rupt		1981, nr. 83	
231	[...]ομού [...]χάρου [...]ο[...]		Nike cu torță aprinsă		1981, nr. 84	
232	. . . . . ξ[...] [...]ν		măciucă		1981, nr. 85	
233	Ἄ[.....] Ἐ[...]		șters		1981, nr. 86	
234	...Ο...ΟΥ ...Χ...		neclar		1981, nr. 87	
235	....ΟΣΤΟΥ ...Υ		neclar		1981, nr. 88	

PLAȘA III

0	1	2	3	4	5	6
236	....Υ ....Σ		tirs		1981, nr. 89	
237	.....ΟΥ ....ΤΟΥ ....Υ		vas		1981, nr. 90	
238	.....ΟΜΟΥ ....Υ		ciorchine?		1981, nr. 91	
239	....Σ ....Υ ....Σ				1981, nr. 92	
240	....Υ ....Υ		trofee		1981, nr. 93	
241	....ΤΟΣ		proră		1981, nr. 94	
242	.....ΟΣ		ciorchine		1981, nr. 95	
243	....		proră		1981, nr. 96	
244	...Μ... ....Υ ...ΟΥΝΤΟΣ ....ΟΥ		două profile		1981, nr. 97	
245	ΑΣ... Η....		cap de bărbat		1981, nr. 98	

0	1	2	3	4	5	6
246	.....ΥΝΟΜΟΥ		cap de bărbat cu coroană		1981, nr. 99	
247	.....ΟΥ		cap bărbos		1981, nr. 100	
248	....Ο...		cap bărbos		1981, nr. 101	
249	.....		corn		1981, nr. 102	
250	.....		cap de bărbat		1981, nr. 103	
251	.....		cap de bărbat		1981, nr. 104	
252	.....		cap bărbos		1981, nr. 105	

D. CHERSONESUL TAURIC

Nr. crt.	Legenda	Tipologie	Cronologie	Publicat/ inedit	Obs.
253	Ἀθαναίου εἰς ἐμπόριον	<i>Callatis</i> , 873; VDI, 3, 1949, p. 86, nr. 2—a, b	Kac, 1985, gr. I-v	inedit	
254	Δχοστέλευς ἀστυνόμου	<i>Callatis</i> , 886—887	<i>Ībid.</i> , gr. I—v	inedit	
255	Ἀγάθων τοῦ Γνάθωνος	VDI, 3, 1949, p. 86, nr. 1	<i>Ībid.</i> , gr. II	inedit	
256	[...] κωλω [Κοτυ]τίωνος			inedit	
257	[...]ρυ [...]/[...]			inedit	

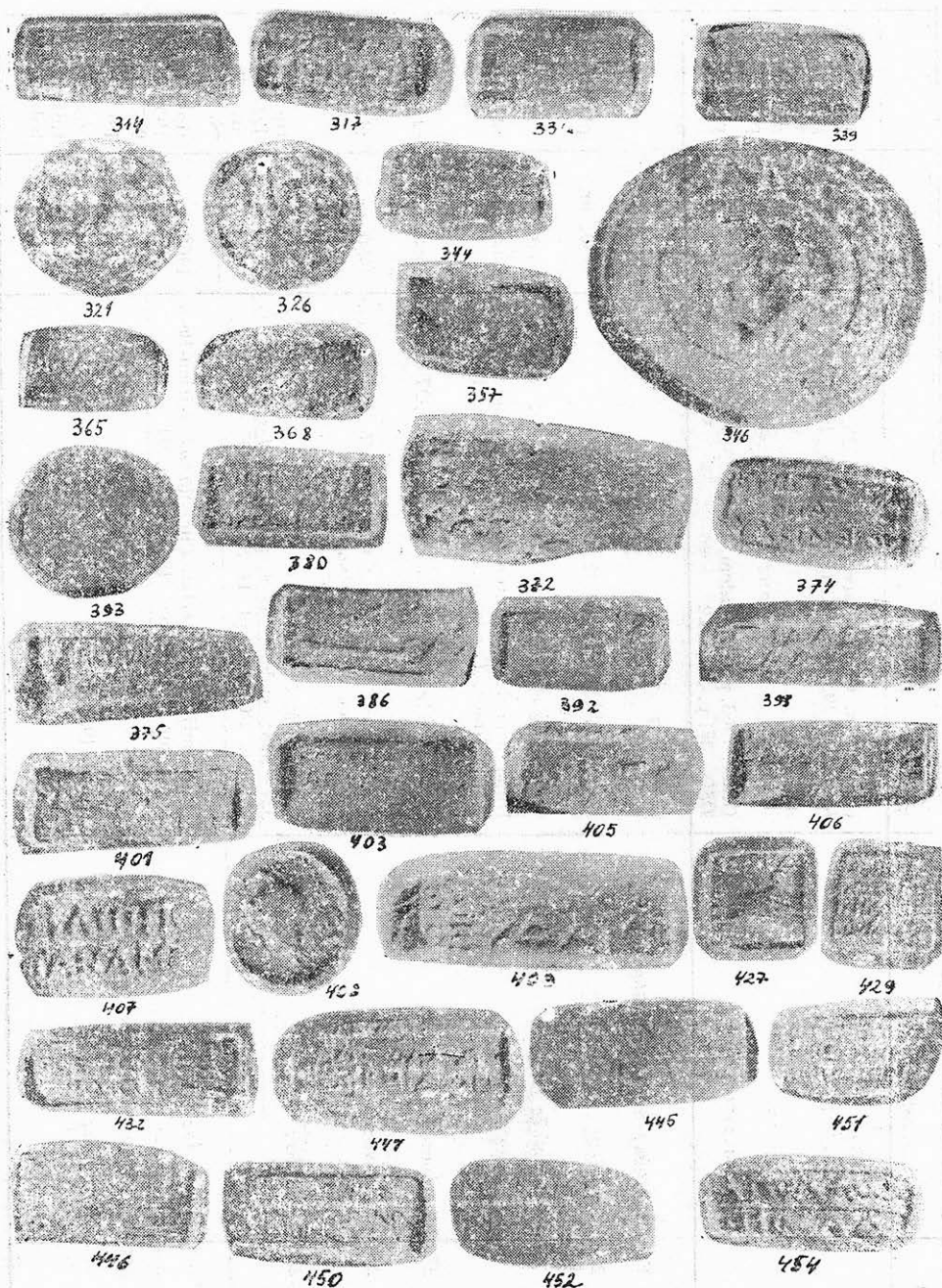
E. RHODOS

E.1. Grupele I și II

E.1.1. *Ștampile de eponimi*

Nr. crt.	Nume	Referiri cronologice	Publicat/ inedit	Obs.
0	1	2	3	4
258	Αινησίδαμος (I)	Per. șt. circ. cu buton; anterior 240 a.Chr.	inedit	pl. VI
259	Ἀρχέμβροτος	<i>Délos</i> , 27, E 70 (altă datare); vezi, totuși la noi, p. 113	1968, nr. 44	pl. III
260	Δαμοθέμις	Grace, 1952, p. 528, per. II; Helpern-Zylberstein, 1980, nr. 11, per. 240 – 220 (<i>apud Kilion-Bamboula</i> , nr. 37; <i>Dacia, NS</i> , 34, 1990 p. 215, cu prod. Ἀγησίλας;	1968, nr. 47	pl. VI
261	Δαμοκράτης (I)	269–240 a. Chr., Grace, 1963, p. 328, n.20	1980, nr. 19	pl. III
262	Εὐφρανορίδας	<i>Ibid.</i> ; anterior menționării lunii; împreună cu prod. Ἀξίος (tip Pridik, p. 9, nr. 165.)	1968. nr. 50	pl. III
263	Θαροίπολις	Grace, 1952, p. 529, gr. II; <i>Délos</i> , 27, cf. E 5, sfârșitul per. II	1980, nr. 25	pl. VI
264	Ἰασικράτης	<i>Délos</i> , 27, E 4; cf. E 5, sfârșitul per. II; cunoscut și cu prod. Ἀγησίλας	1980, nr. 27	
265	Τίμαρχος	Eponim cunoscut cu prod. Ἰεροτέλης; per. II A (269–240); <i>BCH</i> , 113, 1989, p. 287–295	inedit	reconstituire probabilă
266	Τιμασαγόρας	Grace, 1974, p. 199 (altă datare); vezi, totuși la noi, p. 114	1980, nr. 41	pl. III
267	Τιμοκλῆς (I)	Grace, 1952, p. 530; cunoscut și pe șt. circ. cu buton	inedit	Tip Pridik, p. 142, nr. 43. Pl. VI
268	Τιμόστρατος	269–225 a. Chr.; Grace, 1970, p. 200	inedit	

0	1	2	3	4
269	Φιλονίδας	cca. 240 a. Chr.; Grace, 1963, p. 328, n. 20; <i>Délos</i> , 27, p. 293, n.1; BCH, Suppl. 13, 1986, p. 516	1968, nr. 55	Tip Pridik, p. 20, nr. 404; Canarache, 605: pl. III
270	Χρυσόστρατος	Grace, 1963, p. 124; eadem, 1963, p. 319; 1974 p. 197; <i>Délos</i> , 27, p. 301, n.2	1968, nr.56	pl. III
E. 1.2. <i>Ștampile de producători</i>				
271-272	Ἀγγσίλας	<i>Délos</i> , 27, cf.E 4; gr. II târzie	1980, nr. 2-3	pl. III
273	Ἀριστοκλῆς (I)	M.T. Lenger, BCH, 81, 1957, p. 164, N. 88	inedit	
274	Ἀριστίων	După aspect, per. anterioară complexului Pergam; vezi și Grace, <i>Tarsus</i> , p. 140, N 17, 18, tabl. 114	1968, nr. 64	pl. III
275-276	Δαμόνικος	Per. ep. Πανσανίας I și Εὐκλῆς; <i>Délos</i> , 27 cf E 12 și p. 293	1980, nr. 20, 21	pl. VI
277-278	Ἐπίγονος	mijlocul sec. III-a. Chr.; Grace, 1956, N 84; cunoscut și cu ep. Σμυλῆνος	1980, nr. 23; un exempl. inedit	pl. III
279-281	Ἰεροτέλης	269-225 a. Chr.; Grace, 1963, p. 324, n.12 și p. 327-328; eadem, 1974, p. 200; <i>Délos</i> , 27, E 2; G. Jährens, BCH, Suppl. 13. 1986, p. 497-503	inedite	tip Pridik, 1917, p. 111 nr. 238 pl. VI
282	Πανσανίας (I)	către mijl. sec. III-a. Chr. (<i>apud</i> Kition-Bamboula, nr. 79); Grace, 1956, N 90, 91	1968, nr. 73	tip Grace, 1956, N. 90-91. pl. VI
283	Σωτηρίδας	Grace, 1952, p.528	1980, nr. 45	reconstituire probabilă

PLAȘA IV

0	1	2	3	4
E.2. GRUPA A III-A				
E.2.1. Nume de eponimi				
284—285	Ἀγέμαχος	primele decenii sec. II a.Chr.	1968, nr. 33 1980, nr. 1	pl. III
286—287	Ἀγέστρατος (II)	182—176 a. Chr.; Grace, 1985, p. 8—9 (per. III c)	1968, nr. 34 și 45	pl. III
288—290	Ἀθανόδοτος	183 a. Chr.; Grace, 1985, p.8—9 și 10, n.19	1980, nr. 2, 3; 1968, nr. 35	pl. VI
291—296	Αἰνησίδαμος (II)	Grace, 1952, p. 528	1980, nr. 4—9	tipologii diverse; pl. III
297	Αἰνήτωρ	<i>Ibid.</i>	1980, nr. 10	pl. VI
298	Ἀναξίβουλος	<i>Délos</i> , 27, p. 291, n.2	1968, nr. 40	
299	Ἀρατοφάνης (I)	182—176 a. Chr.; Grace, 1985, p.8; un ex. Stoa lui Attalos	1968, nr. 41	tip <i>Olbia</i> , nr. 50; pl. III
300	Ἀριστείδας (II)	182—176 a. Chr.; Grace, 1985, p. 8; Stoa lui Attalos, 3 ex.	1980, nr. 12	tip <i>Kition-Bamboula</i> , nr. 26; pl. III
301—304	Ἀριστόδαμος (II)	182—176 a. Chr.; Grace, 1985, p. 8; v. și <i>Délos</i> , 27, cf. E 11 și p.291	1968, nr. 42—43 1980, nr. 14—15	pl. VI
305—307	Ἀρχίδαμος	192 a. Chr.; Grace, 1974, p. 199	1980, nr. 17—18	
308	Ἀρχιλαΐδας	182—176 a. Chr.; Grace, 1985, p. 8, 11; ipotetic, anul 177; <i>Ibid.</i> , p. 23, n. 61	1980, nr. 19	pl. VI

0	1	2	3	4
309—311	Ἀρχοκράτης	Grace, 1952, p. 529	1980, nr. 20—22	pl. III; VI
312	Δαμοκλῆς (II)	<i>ante</i> cca. 189 a. Chr.; Grace, 1985, p. 44, <i>appendix</i> 5	1980, nr. 23	tip Pridik, p.8, nr. 146 pl. III
313	Θέστωρ	Grace, 1963, p. 323; Komos Cistern, dep. M 21:1	1980, nr. 26	
314—316	Καλλικράτης (II)	Şelov, <i>Tanais</i> , N. 124	1980, nr. 28—29; 2 ex. inedit	pl. IV; VI
317—318	Καλλικρατίδας (II)	188—186; Grace, 1985, p. 8—9; v. și <i>Délos</i> , 27, p. 295, n. 1;	1968, nr. 51—52	pl. IV
319	Κλεώνυμος	197—195; BCH, Suppl. 13, 1986, p. 516, n. 2	inedit	reconstituit după Pridik, p. 12, nr. 232
320	Κρατίδας	cca. 199 a. Chr.; v. și <i>Délos</i> , 27, p. 294; BCH, Suppl. 13, 1986, p. 516	1980, nr. 30	pl. VI
321—323	Νικασαγόρας (I)	cca. 185 a. Chr.; Grace, 1985, p. 8—9 și 45: 2 a	1980, nr. 31—32; un ex. inedit	pl. IV; VI
324	Ξενοφάνης	cca. 220—200; Grace, 1968, p. 176—177 (<i>apud</i> Kition-Bamboula, nr. 74)	1980, nr. 33	pl. VI
325	Πρατοφάνης	sf. sec. III-a. Chr.; <i>Délos</i> , 27, p. 294; anterior anului 200 (Nachtergaele, 1978, p. 46; Börker, 1974, nr. 12)	1968, nr. 59	reconstituit după Pridik, 1917, p. 17, nr. 336
326—328	Σύμμαχος	188—186; Grace, 1985, p. 8—9 și 45:1; <i>Délos</i> , 27, p. 295, nr. 1 și 371	1980, nr. 39—40; un ex. inedit	pl. IV, VI

0	1	2	3	4
329	Φιλόδαμος	sf. sec. III-a. Chr. și anterior anului 200 (Nachtergael, 1978, p. 46; Börker, 1974, n. 12 (<i>apud Kilion-Bamboula</i> , nr. 84)	1980, nr.44	
E.2.2. Nume de producători				
330—331	Ἀγαθοκλῆς	cca. 188—176; Grace, 1985, p. 10	1968, nr. 61; 1980, nr. 1	tip Pridik, p. 21, nr. 427—429; pl. IV; VI
332	Ἀγήσιππος		1980, nr.4	tip <i>Olbia</i> , nr. 171; pl. VI
333	Αἰνέας	Selov, <i>Tanais</i> , N 260	1980, nr.5	tip Pridik, p. 21, nr. 453; pl. VI
334	Ἀμύντας	188—176; Grace, 1985, p. 10; v. și Nachtergael, 1978, nr.6	1980, nr.6	tip Pridik, p. 22, nr. 463—468
335—336	Ἀντίμαχος	188—176; Grace, 1985, p. 10	1968, nr. 62; 1980, nr. 8	pl. VI
337—338	Ἀπολλώνιος	Șelov, <i>Tanais</i> , N 227	1980, nr. 9 un ex. inedit	reconstitui- re după Pridik, p. 23, nr. 504 505
339—340	Ἀρίσταρχος	Șelov, <i>Tanais</i> , N 285	1968, nr. 63; 1980, nr. 11	tip Pridik, p. 23, nr. 507—509; pl. IV
341—342	Ἀριστοκράτης	208—196; Grace, 1974, p. 199	inedite	
343	Ἄριστος	<i>Délos</i> , 27, p. 295	1980, nr. 12	tip Pridik, p. 136, nr. 89

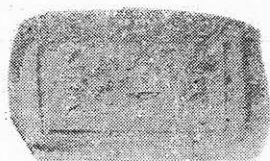
0	1	2	3	4
344-345	Ἀρίστων	188-176; Grace, 1985, p. 10	1968, nr. 65; 1980, nr. 13	tip <i>Olbia</i> , nr. 222; pl. IV
346-351	Δαμοκράτης (I)	cca. 188 a. Chr. sau 188-186; <i>Délos</i> , 27, p. 295; Grace, 1985, p. 8-10; 12-13; 45; 1,2 c	1968, nr. 48; 1980, nr. 15-18; un ex. inedit	tip Pridik, p. 24, nr. 558-560; pl. IV
352	Δῖος	Grace, 1963, p. 323	1980, nr. 22	tip Pridik, p. 25, nr. 592-596
353	Δίσκος (II)	<i>Délos</i> , 27, p. 294	1968, nr. 60	
354	Ζήνων (II)	Selov, <i>Tanais</i> , 359; 188-186 a. Chr. (după ep. Κλεοκράτης)	inedit	
355	Καλλιῶ	182-176 (după ep. Ἀριστόδαμος v. mai sus	1968, nr. 70	tip Pridik, p. 28, nr. 684
356	Λῖνος	Sf. sec. III-incep. sec. II; v. și Νικασαγόρας I	1980, nr. 31	tip Pridik, p. 29, nr. 709; pl. VI
357-362	Νικαγίς	Selov, <i>Tanais</i> , N 427	1968, nr. 71-72; 1980 nr. 36-39	tip Pridik, p. 31, nr. 763-766 pl. IV
363-364	Ὀλυμπός	Selov, <i>Tanais</i> , N 439	1980, nr. 40-41	tip <i>Olbia</i> , nr. 299 pl. VI
365	Παυσανίας (II)		1980, nr. 42	pl. IV
366-367	Σωκράτης	212-185; Grace, 1974, p. 200	1980, nr. 43-44	tip Pridik, p. 33, nr. 823-827

0	1	2	3	4
	E.3. GRUPA A IV-A			
	E.3.1. <i>Nume de eponimi</i>			
368	Ἀλεξιμαχος	Grace, 1952, p. 528	1980, nr. 11	pl. IV, VI
369	Ἀριστόμαχος	Délos, 27, p. 290 și E 37, 38	1980, nr. 16	pl. VII
370	Γόργων	Grace, 1952, p. 529 (pus sub semnul ?)	1968, nr. 46	pl. VII
371	Ξενοφάντος	Grace, <i>Tarsus</i> , p. 142, N 44; eadem, 1952, p. 525, 529; <i>Kition-Bamboula</i> , nr. 75	1980, nr. 34	
372-374	Παυσανίας (III)	Délos, 27, E 12	1968, nr. 53; 1980, nr. 35-36	pl. IV, VII
375-376	Πεισίστρατος	Délos, 27, cf. E 37	inedite	pl. IV
377	Πυθογένης	Grace, 1952, p. 529; BCH, Suppl. 13, 1986, p. 522 și 520, nr.3	1980, nr. 37	pl. VII
378-379	Πυθόδωρος	Délos, 27, E 13; cf. E 19 (o dată între 166-146 a. Chr.)	1980, nr. 38 un ex. inedit	
380	Τιμούροδος	Délos, 27, E 14; cf. E 7	1968, nr. 54	pl. IV
	E.3.2. <i>Nume de producători</i>			
381	Βρόμιος	Selov, <i>Tanais</i> , N 302; Börker, 1974, p. 43, nr. 34-35 (<i>apud Kition-Bamboula</i> , nr. 86)	1980, nr. 14	tip Pridik, p. 24, nr. 552-554
382	Ἐπικράτης	Délos, 37, cf. E 12	1980, nr. 24	pl. VII
383	Ἐρμίας	<i>Ibid.</i> , cf. E 13	1968, nr. 67	tip Pridik, p. 26, nr. 619
384	Ζηνόδοτος	Selov, <i>Tanais</i> , N 358	1980, nr. 25	reconstituit ipotețic după Pridik p. 26, nr. 627, 628

0	1	2	3	4
385	Θεόμναστος	<i>Délos</i> , 27, E 13; BCH, Suppl. 13, 1986, p.522	1980, nr. 26	Tip Pridik, p.27 nr.653
386-389	Ἰμάς	<i>Délos</i> , 27, E 7-9	1968, nr. 69; 1980, nr. 28-30	pl. IV
390-391	Μαρσύας	199/198, --mijl. sec. II a. Chr.; <i>Délos</i> , 27, E 37; BCH, Suppl. 13, p. 516	1980, nr. 32-33	
392	Ὀνασιόικος	Șelov, Tanais, nr. 440;	1968, nr. 68	pl. IV
393	Τιμαρχίδας	după aspect, per. post-pergamică	1980, nr. 46	pl. IV
394	Τιμῶ	Grace, Tarsus, nr. 57; Șelov, Tanais, nr. 467,	1968, nr. 74	tip Pridik, p.33, nr. 843-846
E.4. GRUPA A V-A				
E.4.1. Nume de eponimi				
395-396	Ἀλξιάδας	inceputul per.; v. <i>Délos</i> , 27, cf.E. 19	1968, nr. 36-37	tip Pridik, p.30, nr.42 pl. IV, VI
397-398	Ἀνάξανδρος	Grace, 1952, p. 528	1968, nr. 38-39	pl. IV
399	Ἀριστόγειτος	sf. per. a IV-a sau încep. per. a V-a (apud <i>Salamina</i> , nr. 62)	1980, nr. 13	tip Pridik, p.5, nr.74 pl. VII
400	Εὐάνωρ	Grace, 1952, p. 529	1980, nr. 24	pl. VII
401	Λαφείδης	<i>Ibid.</i>	inedit	pl. IV
402	Τεισαγόρας	<i>Ibid.</i> , p.530; v. și <i>Délos</i> , 27, cf.E 18	inedit	
403	Τιμόδικος	incep. per. a V-a; <i>Délos</i> , 27, cf. E 31, 45; cca. 146 (apud <i>Kition-Bamboula</i> , nr. 94)	1980, nr. 43	pl. IV

467

464

469

476

477

442

481

487

488

490

493

497

500

503

504

505

PLAȘA V

0	1	2	3	4
E.4.2. <i>Nume de producători</i>				
404	Μίδας	Grace, 1985, p. 9—10, 42	1980, nr. 34	tip Pridik, p. 30, nr. 743—747
E.5. GRUPA A V-A				
E.5.2. <i>Nume de producători</i>				
405	Ἄρεταῖος	<i>Délos</i> , 27, cf. E 42 și p. 297 n.1	1980, nr. 10	tip Et. et Tr., 8, 1975, p. 192, nr. 117; pl. IV
406	Δαμοκράτης (II)	incep. sec.I a. Chr.; <i>Délos</i> , 27, E 18	1968, nr. 66	tip Pridik, p. 25, nr. 573 pl. IV
407	Φίλιππος	<i>Délos</i> , 27, cf. E 37, 39, 41 și p. 289	inedit	pl. IV
E.6. ALTE ȘTAMPILE				
E.6.1. <i>Nume de eponimi</i>				
408	Εὐκράτης	Grace, 1952, p. 538, nr. 33 și pl. 24 (producător)	1968, nr. 49	
409	Ἀντίμαχος	Grace, 1953, p. 122; după aspect, gr. V—VI	inedit	pl. VII
E.6.2. <i>Nume de producători</i>				
410	Θέων	Selov. <i>Tanais</i> , N 364 după aspect, per. post-pergamică	1980, nr. 27	pl. IV; VII
411—412	ștampile complementare K		inedite	
E.7. ȘTAMPILE CU LEGENDA NERECONSTITUITĂ				
413	ἐπὶ [.....] [.....].		1968, nr. 58	
414	Κλη [...] [.....]ς		1980, nr. 35	

0	1	2	3	4
415	ἐπ[.....][.....]		1968, nr. 77	
416	ἐπι[.....]ρο[.]'Απα[τουρλου]?		inedit	
417	șt. circulară; deteriorată;		1980, nr. 7	simbol „floare de rodie“
418	șt. rectangulară; ștearsă;	după aspect, sec. II a. Chr.	1968, nr. 76	
419	șt. rectangulară; ștearsă		1968, nr. 75	
420	ἐπ[.....]α γ[.....][.....]		1980, nr. 42	
421	ἐπι [.....]ο Γαρι[.....]νο[.]		inedit	
422	N[.....]α (șt. rectangulară)	după aspect, gr. V—VI	inedit	simbol „floare de rodie“
423	'E[...] A[...ο]μου	după aspect, gr. V—VI	inedit	
424	[...σ[.]θεις Σμιν[θλου]	după aspect, gr. V—VI	inedit	
425	'Αρισ[...]	per. pergamină	inedit	textul încadrat de stele dispuse în colțurile ștampilei (cunoscute cu 'Αριστόκρτης sau 'Αριστορχος).
426	[.]αντ[...] (șt. rectangulară)		inedit	

F. CNIDOS

F.1. *Ștampile tip „proră de corabie“*

Nr. crt.	Legendă	Emblemă	Tip	Cronologie	Publicat/ inedit	Obs.
0	1	2	3	4	5	6
427	Ἀπολ/ωνίδ ου	proră co- rabie			1968, nr.95	pl. IV
428	Πασικ/ράτης	„	Pridik, p. 117, nr. 405- 408		inedit	pl. VII

F.2. *Ștampile cu nume de magistrați*

429	Ἀθηνώνας ἐπὶ Νικασιβούλου	—		Grace, 1985, gr. III		pl. IV
430	ἐπὶ Νικασιβούλου	bucraniu (in centru)		<i>Ibid.</i> , gr. III	inedit	pl. VII
431	ἐπὶ Προμαθίωνος	șt. circ. cu monogramă	gr. III		inedit	
432	ἐπὶ Δαμογενε/ὺς Ἐπίοντος/Κνίδιον	trident		gr. III	1968, nr. 88	pl. IV
433–434	ἐπὶ Λέοντος	șt. circ. cu monogramă	Canarache, 735	gr. III	inedite	pl. VII
435	ἐ[πι] Λυσάνι (ου)/Κ[ν]ίδιον			gr. III	inedit	
436	ἐπιΠρομη (...)/Νυσίου			gr. III (?)	1968, nr. 82	pl. VII
437	ἐπὶ Σωστράτου	șt. circ. cu monogramă	<i>Ibid.</i> , 747; <i>Olbia</i> , 382	gr. III-IV	inedit	
438–439	Φρουράρχοντος/Ταυρίσκους [.]τι [....Κνίδι]ον			gr. IV Aa	inedit	pl. VII
440	[ἐπι Ἀριστ]άρχου [...]ευσ Κν[ίδιον]	caduceu		gr. IV A	inedit	
441	Φ[ρουράρχου] [Ἀ]πολλωνίου			IV Aa (?)	inedit	pl. VII

3

7

ΛΑΜΑ

102

ΔΑΜΟ

103

113

ΑΓ-ΥΙ ΜΟΥ
ΕΥΧΑΙ ΤΟΥ
ΠΟΥ

146

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ
ΛΕΟΝΤΟΣ ΤΟΥ
ΛΕΟΝ ΙΣΚΟΥ
ΔΙΟΥ

152

ΑΣ
ΑΙΣΧΙΝΟΥ
ΑΡΤΕΙΜΙΔΩ

10Υ
ΑΡΙΣΤΑΤΟΡ
ΑΤΟ

Υ
ΤΟΥ ΑΓ Σ ΟΥ
ΣΥΜΑ ΚΟ ΩΝ ΔΟΥ

188

ΜΕΝΑΝ

220

ΝΙΚΕΤΙΑΙΝ
ΦΙΣΙΔΩΝ

258

219

ΕΠΙΘΑΡΣΙΝΟ
ΛΙΟΣΚΑΡΝ

263

267

275

278

ΠΑΥΣΑΝΙΑ

282

ΕΠΙ Α
ΔΟΥ ΤΟΥ
ΑΡΤΑΜΙΤΙΟ

288

ΕΤΙΑΙΝΗΤΟ
Ρ Ο Σ
Ι ΟΥ

297

Ε ΑΡΙΣ
Τ ΔΑΜΟΥ
Α ΙΟΥ

304

ΕΓ ΡΙΣΤ
Δ ΙΟΥ
ΠΑΝΑΜΟΥ

301

ΕΠΙ ΑΡΙΣΤΟΔΑΜΟΥ
ΟΕΣ ΜΟΦΟΡΙΟΥ

302

Γ ΠΙΑΡΧΙ
ΑΙΔΑ
Γ ΑΝΑΜΟΥ

308

ΣΤΡΑΤΟΥ
ΚΡΑΤΕΥΣ

Λ Λ Λ Ι
Α ΕΥΣ
ΑΓ ΜΙΤΙΟΥ

314

320

ΕΠΙ ΝΙΚΑ
ΡΑ
ΝΟΙΟΥ

321

ΕΠΙ ΙΟ
ΦΑΝ ΟΥ
Ι ΟΥ

324

326

ΕΡΙΣ Μ
ΜΑΧ Υ

ΑΓ ΔΟΟΙ ΞΕΥ

330

ΑΓΝΣΙΡΤΟΥ

332

333

ΑΝΤΙΜΑΧΟ

335

Α ΝΟΥ

356

ΑΛΕΞ
ΛΑ
Ν Ο

395

ΟΛΥΜΠΟΥ

363

Ε ΕΙΜΑ
ΠΑΝ ΙΟΥ

368

0	1	2	3	4	5	6
442	[ἐπί] Ἐρμοκρά/[του] ἑπιπολό/[χ]ου	săgeată; ancoră		IV A	inedit	pl. V
443	ἐ[πί] Ἄρισ[τοκλεῦς] Ἄ[πο]λ - λ(ωνίου) [Κν]ίδι-ο[ν]	bucraniu	Grace, <i>Agora</i> , N 199; ead., 1985, 48: 15	IV B sau 166-157	inedit	pl. VII
444	[ἐπί] Ἄναξιππί/δα Ἀπολλω/νίου Κνί/διον	ancoră; trident	Grace, <i>Agora</i> , N 152; <i>Olbia</i> , 377	IV B sau 166-157		pl. IV
445	ἐπὶ Εὐφραγό(ρα)/Ἀπολλω(...) Κνί διον	trident	Canarache, 738	IV B	1968, nr. 87	pl. IV
446-448	ἐπὶ Μενίππου/Ξάνθου/Κνίδιον	proră	Grace, <i>Agora</i> , N 135-136	IV B	inedite	pl. IV; VII
449	[ἐπί] Τ]ελεκρέον/[τος] Εὐδόπου/[Κνί]διον	caduccu		IV B	inedit	pl. VII
450-452	ἐπὶ Τελεκρέο[ν]/τος Θράσωνος Κνίδιον	caduccu			inedite	pl. IV
453	[ἐπί]Φ]ιλίπ[που]/Ἀγαθίνο[υ]/Κνίδι(ο)ν	rupt	<i>Délos</i> , 27, E 62	incep. per. V	inedit	pl. VII

F.3. ȘTAMPILE DE PRODUCĂTORI

454-459	Ἀπολλώνιος Πισίδας		Pridik, p. 59, nr. 28; Canarache, 725-726		inedite	pl. IV;
460	Ἀριστοκλεῦς	st. circ., floare de rodie	Grace, 1985, 49: 21, pl. 3: 21	cca. 182- 175 a. Chr.	inedit	pl. VII
461-464	Δράκων		tipologii diverse		inedite	pl. V; VII

0	1	2	3	4	5	6
465	'Επ[.]φ [άν]/ευς	trident		cu eponimi din ultima parte a per. V-incep. per. VI	inedit	pl. VII
466	' ππο/λόχου			cu eponimi din per. IV A	inedit	pl. VII
467	'Αρίσ[το]/νος Κνί(διον)			cu eponimi din per. IV B	1968, nr. 86	pl. VII
468	Τελέκρατος				1968, nr. 89	
469	Τελεσάν/δρου	insectă	Pridik, p. 114, nr.326			pl. V

F.4. ΣΤΑΜΠΙΛΕ CU LEGENDĂ PARȚIAL PĂSTRATĂ ȘI ATRIBUIRE INCERTĂ

470	[Κνί]διο[ν] Διονυσίου τοῦ Χιπάρ(χου)				inedit	pl. VII
471	Πρωτα (...) ? Ἡρακλι (..)		Pridik, p. 114, nr.312 Προμα Ἡρακλι		inedit	
472	Α[...]ιον [...]μου Ἀ[ριστ]ογενεὺς [...]δ[.]του Μενεκράτης				inedit	
473	Φιλιπό(-) Θευδο(-)				inedit	dispunere retrogradă; pl. VII
474	[.....] α Φιλ[όπ]ολι(ς)				inedit	pl. VII
475	[...]ρμογ[...] (sf. circulară)	neclar	Grace, 1956, N.171, 172		inedit	'Ερμιογένης (?); pl. VII
476	[.....] Διονυσόκλεϋς Κνίδι (ου)	caduceu			inedit	pl. V

ΓΛ
ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΥ

370

ΕΠΙ
ΑΡΚΤΟΜ ΧΟΥ
ΑΓΓΙΑΜΙ Υ

369

ΕΠΙ
ΣΑΝΙΑ
ΚΑΡΝΕΙΟΥ

372

ΕΠΙΝΘ ΝΕΥΣ
ΠΑΝΑΜΟΥ

377

ΠΙΚΡΑ
ΕΥΣ

382

ΕΠΙΑΡΙ 1
ΤΕΙΤΟΥ
ΥΑΚΙΝΙΟΥ

399

ΠΕΧΑΙΟΡ
ΔΙΑΜΟΥ

400

ΤΙΑΝΤΙΜ
ΧΟΥ

409

ΘΕΥΛ
ΘΕΥΔΑΚΙΟΥ

410

ΓΑ
ΛΑ

428

ΕΜΙ
ΤΕΙΒΟΥ
ΜΟ ΚΑ
ΝΙΚΑ
ΑΟΥ

430

ΙΟΑΝ
ΔΙΤ

431

ΚΑΙΤΥ
Σ

433

ΕΠΙΓΡΑΦΗ
ΝΥΣΙΟΥ

436

ΦΡΟΥΡΑΡΧΟΥΝΤΟΣ
ΤΑΥ ΙΚΙ Σ ΤΙ
Α ΟΝ

420

ΠΟΛΙΜΝΙΟ

441

Ε ΙΑΡΙΣ
Α ΔΑΛΑ
ΙΔΙ ΟΝ

ΙΜΕΝΙΤΙΠΟ
ΑΝΟΥ
ΝΙΔΙΟΝ

446

ΕΛΕΚΡΕΟΝ
ΕΥΔΕΠΟΥ
ΔΙΟΝ

449

ΥΑΤΑΙΝΟ
ΚΝΙΔΙΝ

455

Κ ΟΚΑ ΕΥ
Ν Μ

460

ΛΚΑΡΔ
ΙΔΙΝΙ

461

ΔΡΑΚΟΝ
ΤΟΤΛΝΙ

461-464

ΕΠΙ
ΕΥΣ

465

ΙΚΤ
ΛΟΧΟΥ

466

ΕΚΑΤΑΙ

482

ΑΡΙΣΘΙ
ΜΟΣΚΙΝ

467

ΥΡΑΠΙΧΙΣΤ
ΙΝΙΟΥΙΟΙΔ
ΥΛΙΑ

470

ΟΠΙΛΙΦ
ΩΔΥΣΕ

473

ΦΙΛΙΣ
Α ΔΑ

474

Α
ΡΜΟΥ

475

ΕΠΙΜΕΝ
ΕΑΝΟΥ
ΚΙ ΙΔΙΟΝ

ΑΚ
ΑΜ

ΠΑΙ

484

ΠΑΡΙΟΝ

ΦΑ

501

Φ

502

0	1	2	3	4	5	6
F.5. ȘTAMPILE CU LEGENDA NEÎNTREGITĂ						
477	[...]μετ				1968, nr. 90	exemplarul nu pare onidian; pl. V
478	....νιτ λιτ				1968, nr. 91	
479	στ. circ. ilizibilă	neclar			inedit	
480	....της	caduceu			inedit	

G. COS

Nr. crt.	Legenda	Emblemă	Tipologie	Publicat/ inedit	7 Obs.
481	Βοΰσκος	ramură palmier (?)		1968, nr. 85	pl. V
482	Ἑκαταῖος	ghioagă		inedit	pl. VII
483	ΔΛ			1968, nr.84	
484				inedit	pl. VII

H. PAROS

Nr. crt.	Legendă	Tipologie	Publicat/inedit	Obs.
485	Παρίων		inedit	
486	Πάριον		inedit	pl. VII

I. AKANTHOS

Nr. crt.	Legendă	Tipologie	Publicat/inedit	Obs.
487		Bon, 2149; BCH, Suppl. 13, 1986, p. 486, nr. 7 și p. 480, fig. 3 și 6/5	1968, nr. 92	pl. V
488		<i>Íbid.</i> , p. 481 și fig. 6/2	1968, nr. 94	pl. V
489	A K A M	<i>Íbid.</i> , p. 486, nr. 11	inedit	pl. VII
490	Π E E E	Canarache, nr. 805	1968, nr. 93	pl. V

J. DIVERSE

J.1. Ștampile cu nume

Nr. crt.	Legenda	Tipologie	Publicat/inedit	Obs.
491	[' κ ε] σ ί ο υ σ ι ν ε [' Η γ γ η] σ ί ο υ	Pridik, p. 113, nr.269 (inc.) <i>Salu-Nou</i> , nr.41 (Heraclea Pontică)	inedit	Sinope pl. V
492	[Λ] ά μ π ο υ		inedit	
493	Μ ε ν ί [π] π ο υ		inedit	
494	Λ υ [σ] α ν δ (...)		inedit	

1	2	3	4	5
495	Bo(σ)π[ορίχου]	<i>Albești</i> , nr.419 (2)	inedit	
496	[...] <i>ονος</i>		inedit	
497	difical de recunoscut un nume		inedit	pl. V
J.2. <i>Ștampile cu monogramă</i>				
498	+	ștampilă circulară; pastă caracteristică de Sinope	inedit	
499		ștampilă pătrată; pastă cu angobă alburie	inedit	
500	Σ T	ștampilă aparținând probabil cercului thasian	inedit	pl. V
501		Chios; apropiat, Pridik, tabl. 16/11	inedit	pl. VII
502		Toartă masivă; pastă cu ingrediente; ștampilă tip Pridik pl. 16/17	inedit	pl. VII
J.3. <i>Ștampile fără inscripție</i>				
503	ștampilă pătrată de mici dimensiuni		inedit	pl. V
504	ștampilă pătrată; simbol „cap feminin din față“		inedit	pl. V
505	cerc în relief		inedit	pl. V

LISTA PRESCURTĂRILOR

- Albești* — Pontica. 19, 1986, p. 33–60 (cat. 1–95); p. 61–74 (cat. 96–117); 20, 1987, p. 53–77 (cat. 118–163); 21–22. 1988–1989, p. 23–90 (cat. 166–369); 23, 1990, p. 28–48 (cat. 370–409); p. 49–79 (cat. 410–470).
- Avram Bon — Al. Avram, *Importul amforelor șampilate thasiene la Histria* (mss.).
— A.M. Bon, A. Bon, *Les timbres amphoriques de Thasos*, Etudes thasiennes, IV, Paris, 1957
- Börker, 1974 — C. Börker, *Griechische Amphorenstempel von Tell Halaf bis zum Per-sischen Golf*, Baghdader Mitteilungen, 7, 1974, p. 31–49.
- Callatis* — M. Gramatopol, Gh. Pocnaru-Bordea, *Amphora Stamps from Cal-latis and south Dobroudja*, Dacia, NS, 13, 1969, p. 127–282.
- Canarache Brashinskii, 1980 — V. Canarache, *Importul amforelor șampilate la Istria*. Buc., 1957.
— I.B. Brashinskii, *Greceskii keraniceskii import na nijnem Donou V–III vv. do n.e.*, Leningrad, 1980.
- Délos, 27* — V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *Les timbres amphoriques grecs – Exploration archéologiques de Délos, 27, L'îlot de la Maison des Comédiens*, Paris, 1970 p. 277–382.
- Ét. et Tr., 8, 1975 — Z. Sztetyllo, *Timbres amphoriques grecs des fouilles polonaises à Ale-xandrie*, Ét. et Tr., 8, 1975, p. 159–235.
- Garlan, 1966 — Y. Garlan, *Contribution a une étude stratigraphique de l'enceinte thasienne*, BCH, 90, 1966, p. 586–652.
- Grace, *Agora* — V. Grace, *Stamped Amphora Handles Found in 1931–1932*, Hesperia, 3, 1934, p. 197–310.
- Grace, *Tarsus* — V. Grace, *The Stamped Amphora Handles Excavations at Gözlu Kule, Tarsus, I*, Princeton, 1950, p. 135–148.
- Grace, 1952 — V. Grace, *Timbres amphoriques trouvés à Délos*. BCH, 76, 1952, p. 514–540.
- Grace, 1953 — V. Grace, *The Eponyms named on Rhodian Amphora Stamps*, Hesperia, 22, 1953, 2, p. 116–128.
- Grace, 1956 — V. Grace, *Stamped Wine Jar Fragments*, Hesperia, Suppl., 10. 1956, *Small Objects from the Pnyx*, II, Princeton, p. 113–189.
- Grace, 1963 — V. Grace, *Notes on the Amphoras from the Koroni Peninsula*, Hesperia, 32, 1963, 3, p. 319–334.
- Grace, 1968 — V. Grace, *Die gestempelten Amphorenhenkel aus stratigraphisch gesicherten Fundzusammenhängen*, *Altertümer von Pergamon*, XII, *Das Asklepieion*, Berlin, p. 175–178.
- Grace, 1974 — V. Grace, *Revision in Early Hellenistic Chronology*, Ath. Mitt. 89, 1974, p. 193–200.
- Grace, 1985 — V. Grace, *Middle Stoa dated by amphora stamps*, Hesperia, 54, 1985, p. 1–54.
- Halpern-Zylberstein — M.C. Halpern-Zylberstein, *Timbres amphoriques*, in J. Briand, J.B. Humbert, *Tell Keisan (1971–1976)*, Fribourg-Göttingen-Paris, 1980, p. 243–254.

- Kac, 1985 — V.I. Kac, *Tipologija i hronologičeskaia klassifikacija heronskikh magistratskikh kleim*, VDI, 1985, 1, p. 87—112.
- Kition-Bamboula — Yves Calvet, *Kition-Bamboula. I. Les timbres amphoriques*, Paris, 1982.
- Koukos — Y. Garlan, *Koukos. Données nouvelles pour une nouvelle interprétation des timbres amphoriques thasiens*, BCH, Suppl. 5, 1979, p. 213—268.
- Mircev — M. Mircev, *Amfornite pecali ot muzeia vŭ Varna*, Sofia, 1958.
- Monumente inedite — D.M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, Buc., 1915.
- Nachtergaeel, 1978 — G. Nachtergaeel, *La collection Marcel Hombert, I. Timbres amphoriques et autres documents écrits acquis en Égypte*, Bruxelles, 1978.
- Olbia — E.I. Levi, *Keramiceskii kompleks III—II vv. do n.e. iz raskopok Oľviiskoi agori*, in *Oľviia. Temenos i agrca*, Moskova-Leningrad, 1960, p. 261—280.
- Pridik 1917) — E.M. Pridik, *Inventarnŭi katalog kleim na amfornŭih ručkah i gorľiškah i na cerepiřah Ermitajnogo sobranija*, Petrograd, 1917.
- Salamina — Y. Calvet, *Salamine de Chypre, III, Les timbres amphoriques (1965—1970)*, Paris, 1972.
- Satu-Nou — N. Conovici, M. Irimia, *Timbres amphoriques et autres inscriptions céramiques découverts à Satu-Nou (com. Oľina, dép. de Constantza)*, Dacia, NS, 35, 1991, p. 139—175.
- Șelov, Tanais — D.B. Șelov, *Keramiceskie kleima iz Tanaisa III—I vv. do n.e.*, Moskova, 1975.
- 1968 — M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Amfore șampilate din Tomis*, SCIV, 19, 1968, 1, p. 41—61.
- 1980 — L. Buzoiănu, *Șampile rhodiene de la Edificiul roman cu mozaic*, Pontica, 13, 1980, p. 119—139.
- 1981 — Eadem, *Considerații asupra șampilelor sinopeene de la Edificiul roman cu mozaic*, Pontica, 14, 1981, p. 133—151.
- 1982 — Eadem, *Importul amforelor thasiene la Tomis în perioada elenistică*, Pontica, 15, 1982, p. 137—152.

L'IMPORTATION D'AMPHORES À TOMI DANS LA PÉRIODE HELLÉNISTIQUE

Résumé

L'ouvrage présente le catalogue complet des importations d'amphores à Tomi, dans la période annoncée. Sont reprises des études plus anciennes, de SCIV, 19, 1968, 1 et Pontica, les numéros 13—15, auxquelles on ajoute maintenant des matériaux inédits concernant des centres signalés moins souvent à Tomi: Heraclée du Pont, Chersonèse, Cnide, Cos, Paros etc. La lecture initiale des estampilles publiées a supporté des corrections ultérieures, partiellement déjà résolues, d'autres à peine avancées.

L'activité d'importation des produits dans des emballages estampillés continue à Tomi le commerce d'amphores dès la fin du VIe s. av. J. Chr.

Les catégories d'amphores citées dans le catalogue témoignent d'une activité commerciale continue le long des IVe s. av. J. Chr. (le deuxième quart) — IIe s. av. J. Chr., et même jusqu'au début du Ier s. av. J. Chr. L'activité commerciale est en plein essor à Tomi à la moitié du IVe s. av. J. Chr. et surtout pendant le troisième quart de ce siècle, situation qui met d'autant plus en évidence „le déclin“ économique vers la fin du siècle. Au point du vue historique, ce „déclin“ est mis en relation avec des événements de la fin du siècle; hypothétiquement, on n'exclut point une participation de Tomi à l'alliance des cités pontiques, dirigée contre le diadoque Lysimach. Le revirement économique des premières décennies du IIIe s. av. J. Chr. ne réussit pas à dépasser le niveau antérieurement enregistré. A partir de la moitié du IIIe s. av. J. Chr., la ville de Tomi connaît une véritable „libéralisation“ commerciale mise en valeur par l'apogée des importations de Sinope (entre les années 261—183 ou 229 a. Chr.) et Rhodes (entre les années 210—188 a. Chr.). C'est justement la période qui a suivi l'événement relaté par Memnon et qui, au point de vue économique, représente la reconnaissance d'une fonction commerciale et l'éloignement de toutes intentions de monopole sous la sécurité d'une ville grecque et d'un marché grec libre.